

STAV BRITANSKE DIPLOMATIJE PREMA SKLAPANJU BALKANSKOG SPORAZUMA (1933—1934)

Živko Avramovski

Stanje na Balkanu stvoreno posle prvog svetskog rata nije uklonilo suprotnosti koje su postojale između pojedinih balkanskih zemalja. Zato je stalno postojala opasnost da u slučaju nekog većeg poremećaja izbije rat. Rat na Balkanu mogao bi da dovede do promena na širem području koje bi ugrozile i interese Velike Britanije u istočnom Mediteranu. Britanska diplomatija je pre svega ispoljavala strahovanje da bi ratni sukob između balkanskih zemalja mogao da iskoristi Sovjetski Savez za jačanje svog uticaja na Balkanu. Ovo je bilo utoliko neprijatnije što je kemalistička Turska još od svog osnivanja uspostavila vrlo blisku saradnju sa Sovjetskom Rusijom dok je s Velikom Britanijom bila u oštrom sukobu zbog Mosulske oblasti.¹

Da bi onemogućila ovakav nepoželjan razvitak, britanska diplomatija je nastojala da se uklone suprotnosti između Jugoslavije, Bugarske i Grčke i ukazivala da ne treba pokretati teritorijalna pitanja i pitanja manjinskih prava. U skladu s tom politikom ona je smatrala da makedonsko pitanje, kao najopasnije pitanje na Balkanu, ne treba ni na koji način pokretati, već zadržati postojeću podelu Makedonije i dati vremena ovim državama za asimilaciju Makedonaca.² Zbog toga je ona sa simpatijama gledala na grčku inicijativu u leto 1925. godine za sklapanje garantnog pakta i pakta o arbitraži između balkanskih zemalja, pod uslovom da u njemu učestvuje i Bugarska. Kad ova inicijativa nije uspjela Velika Britanija je posle potpisivanja Lokarnskog garantnog pakta istupila krajem 1925. godine s predlogom za primenu lokarnskih principa i na Balkansko poluostrvo i potpisivanje Balkanskog garantnog pakta — »Balkanski Lokarno«.³

Međutim, realizovanje ovih inicijativa su onemogućile jugoslovensko-bugarske suprotnosti, čiji je glavni uzrok ležao u nerešenom makedonskom pitanju, i jugoslovensko-grčke suprotnosti nastale zbog zahteva jugosloven-

¹ Public Record Office (u daljem tekstu: PRO), FO 371, fasc. 10700, C 15882/8234/62, Memorandum Respecting the Balcan Problems and British Policy in the Balcans.

² PRO, FO 371, fasc. 10695, beleška Lampsana od 22. X 1925.

³ Kao nap. 1.

ske vlade za dobijanje uprave nad železničkom prugom Đevđelija—Solun i regulisanje pitanja statusa slobodne carinske zone u Solunu.⁴

Britanska diplomatija se aktivno mešala u balkanske političke prilike i u toku potpisivanja prvog i drugog tiranskog pakta 1926. i 1927. godine i jugoslovensko-francuskog pakta o prijateljstvu 1927. godine. Ona je pokušala da spreči potpisivanje ovakvih bilateralnih paktova iz bojazni da to ne dovede do daljeg zaoštavanja jugoslovensko-italijanskih odnosa i izbijanja sukoba koji bi se proširio i na druge zemlje i poremetio stvorenu ravnotežu na Mediteranu i u jugoistočnoj Evropi, a time ugrozio i britanske interese. Ona je zato insistirala da umesto dva bilateralna pakta, koji se međusobno konfrontiraju, dođe do potpisivanja trostranih italijano-jugoslovensko-albanskog i francusko-italijano-jugoslovenskog pakta. Ovo je ostalo bez rezultata, jer je Musolini (Benito Mussolini) želeo da zadrži slobodne ruke za dalje sprovođenje politike pritiska na Jugoslaviju i prodora preko Albanije na Balkan, što bi u krajnjoj liniji trebalo da dovede do jačanja italijanskih pozicija u istočnom delu Mediterana.⁵

* * *

Krajem dvadesetih godina u balkanskim zemljama je oživeo pokret za emancipaciju od mešanja i uticaja vanbalkanskih sila. U pojedinim zemljama su stvorena Udruženja za balkansku uniju. Posle duže međunarodne aktivnosti i dobijanja podrške od strane Međunarodnog komiteta za mir i Međunarodne parlamentarne unije, oktobra 1930. godine sazvana je prva balkanska konferencija u čijem radu su učestvovala nacionalne grupe za balkansku uniju iz svih balkanskih zemalja.⁶ Nakon toga, balkanske konferencije su održavane svake godine. Nacionalne grupe koje su učestvovala u radu konferencije bile su sastavljene od nezvaničnih ličnosti, ali, one su bile u kontaktu s vladama svojih zemalja, pa su njihovi stavovi na Balkanskim konferencijama bili u skladu sa zvaničnom politikom zemlje koju su predstavljale.⁷

Britanska diplomatija je budno pratila rad Balkanskih konferencija, jer je ocenila da su one važne, da predstavljaju prvi ozbiljan pokušaj u posleratnom periodu da predstavnici balkanskih zemalja, iako nezvanični, sednu za pregovarački sto i diskutuju o međusobnim problemima, putevima za njihovo uklanjanje i mogućim vidovima saradnje i zbliženja, koje bi dovelo do sklapanja opšteg balkanskog pakta.⁸

⁴ Vid. Ž. Avramovski, Engleska i pitanje Balkanskog pakta 1930—1933, Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope, Balkanološki institut SANU, posebna izdanja knj. 5, Beograd 1976. 101—146.

⁵ Vid. o tome V. Bistricky, Diplomatski razvoj u jugoistočnoj Evropi 1932—1934. (Nastanak Balkanskog pakta 1934), »Radovi« Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, sv. 11, Zagreb, 1978, 281 i dalje; Giovanni Zamboni, Mussolinis Expansionspolitik auf dem Balkan, Hamburg 1970, LXXXIV. i Vuk Vinaver, Engleska i italijansko zaokružavanje Jugoslavije 1926—1928, Zbornik radova »Istorija XX veka« VIII, Beograd 1966, 80.

⁶ Vid. V. Bistricky, Diplomatski razvoj, 331—342; Kaškin, Balkanske konferencije 1930—1934. g. Premier Congres des Études Balkaniques, Communications de la délégation Soviétique, Moskva, 1966, 2—3 i Ž. Avramovski, Engleska i pitanje balkanskog pakta, 115—116.

⁷ Sastav delegacija vid. u »Les Balkans« No 2, 5. XI 1930, 1—3.

⁸ PRO, FO 371, 4210/3519/62, beleška Balfura (John Balfour) od 1. VI 1930.

Dolazak Hitlera na vlast u Nemačkoj izmenilo je situaciju u Evropi. Njegov program je ohrabrio revizionističke sile u Evropi i pojačao nesigurnost. Naročito je situacija postala otežana usled zaošttravanja odnosa oko pitanja razoružanja i izvesnosti da će Konferencija za razoružanje pretrpeti neuspeh. U Londonu je ocenjeno da to vodi promeni vojne i političke ravnoteže na Kontinentu, što može da dovede do izbijanja ratnog sukoba. Takav razvitak je bio protivan interesima Velike Britanije. Zato je ona preduzela živu diplomatsku aktivnost da dovede do izmirenja između velikih sila. U proleće 1933. predsednik vlade Mekdonald (Mc Donald) lično je prisustvovao Konferenciji za razoružanje, da bi time pokazao važnost koja se njenom radu pridaje. Usput se on zadržao u Parizu i nastojao da pridobije francusku vladu za svoju politiku »pacifikacije«, koja je uključivala i umanjenje francuskih oružanih snaga, kako bi se spasla Konferencija za razoružanje i onemogućilo nekontrolisano naoružanje Nemačke. Pošto nije naišao na dovoljan odziv u Parizu, on je svoju akciju počeo da sprovodi zajedno s Musolinijem. Da bi obezbedio ovu saradnju Mekdonald je bio spreman da napravi izvesne ustupke revizionističkim zemljama, da bi se »ispravile nepravde«. ⁹ Rezultat ove politike bio je projekt Pakta četiri velike sile, koji je trebao da igra ulogu direktorijuma u Evropi. ¹⁰

Nastala politička situacija u Evropi uticala je i na položaj Balkana. Zemlje Male Antante su energično istupale protiv pakta četiri velike sile i revizije mirovnih ugovora i preduzele su akciju u Parizu da odvrate Francusku od pristupanja Paktu. ¹¹ Isto tako i Turska je u Direktorijumu četvorice videla opasnost da to dovede do obnavljanja planova za podelu njenih teritorija. Zato je turska vlada u toku 1933. godine razvila vrlo živu diplomatsku aktivnost na Balkanu za sklapanje niza bilateralnih paktova o prijateljstvu i uzajamnoj garantiji, kao i tripartitnog tursko-grčko-bugarskog pakta, kome bi kasnije pristupile i Rumunija i Juugoslavija. Tako bi bila ostvarena opšta »pacifikacija« Balkana pod turskim vođstvom, koja bi se zasnivala na garantovanju postojećeg teritorijalnog status-quo-a. Međutim, ovi turski planovi nisu mogli da se ostvare zbog odbijanja bugarske vlade da pristupi paktu kojim bi priznala postojeće granice kaoo definitivne, ili pak, kojim bi se zamerila Italiji ili Francuskoj. Pored toga u to vreme je počeo proces jugoslovensko-bugarskog zbliženja, pa je bugarska vlada izbegavala da prihvati obaveze koje bi mogle da izazovu nezadovoljstvo jugoslovenskih vladajućih krugova, što bi dovelo do prekidanja politike zbliženja. ¹²

Turska diplomatija ipak nije gubila nadu da Bugarska može biti pridobijena, jer je sumnjala u mogućnost jugoslovensko-bugarskog zbliženja zbog prepreke koju predstavlja nerešeno makedonsko pitanje. U vezi s tim pitanjem zamenik ministra inostranih poslova Turske Šukri Kaja (Šukrü Kaya), izjavio je engleskom ambasadoru u Ankari Klarku (Kenet Klark), da je u opštem interesu, a naročito u interesu balkanskih zemalja, da se

⁹ V. Bistricky i L. Deák, *Europa na prelome. Diplomaticke a politicke vztahy v rokoch 1932—1933*, Bratislava 1973, 249—252.

¹⁰ Vi. E. Campus, *Pactul cvadripartit (1933) Omagiu lui Constantinescu-Jași cu prilejul implinirii a 70 de ani*, 593—599 i V. Bistricky i L. Deák, *op. cit.*, 249 i dalje.

¹¹ V. Bistricky i L. Deák, *op. cit.*, 321, 350.

¹² Vid. V. Bistricky, *Diplomatski razvoj*, 322—330.

ojača položaj Bugarske, koja pored »žalosne finansijske situacije« nosi o vratu i teret makedonskog pitanja. On je tom prilikom izrazio mišljenje da bi najbolje, a možda i jedino moguće konačno rešenje makedonskog problema, bilo stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije u kojoj bi Bugari i Makedonci imali svoju autonomiju, kao i Srbi, Hrvati, Slovenci i »Bosanci«. Međutim, Šukri Kaja je smatrao da za takvo rešenje nema izgleda u bliskoj budućnosti.¹³ Zato je smatrao da Bugarsku treba dovesti u prijateljske odnose s Turskom i Grčkom, kakvi postoje između ove dve zemlje, jer bi to doprinelo da se ona oseti ojačanom i manje izolovanom, što bi joj pomoglo da ostvari istinsko zблиženje s Jugoslavijom.

Međutim, bugarski poslanik u Ankari, Antonov, objasnio je Kenetu Klar-ku da bi Jugoslavija na tursko-grčko-bugarski pakt gledala kao na instrument uperen protiv njenih interesa, iako on formalno ne bi dobio oblik trojnog saveza, već bi ostao kao sistem bilateralnih paktova. On je pored toga ukazao da opasnost leži i u žurbi koju nameće turska vlada, što povećava podozrenje Jugoslavije.¹⁴

Pitanje turske akcije razmatrano je u Forin ofisu (Foreign Office). Gejdž (B. E. F. Gage) je zaključio da bi, ako se ukloni opasnost turskog suvišnog urgiranja na hitnost, jedan sporazum kakav ona predlaže mogao pomoći da se stabilizuju odnosi na Balkanu i da bi zato Engleska trebala da ga ohrabri.¹⁵

Međutim, državni podsekretar Sardžent (Orme Sargent) nije delio takvo mišljenje. On je zabeležio da Engleska treba da se ograniči na posmatranje kako se stvari razvijaju. Smatrao je da turski ministar inostranih poslova Aras (Tevfik Rüstü Aras) ima »periodične nastupe sklapanja ugovora«, jer to godi njegovom osećanju sopstvene važnosti kad sebe zamišlja kao reformatora i spasioca Balkana. Takođe je ukazivao da nema dovoljno dokaza da Grci i Bugari zaista nameravaju da pomognu Arasove »uzlete mašte« i nemaju namere da dozvole da ih on »zbrza«. On je polazio od toga da Turska ne može uspeti tamo gde nije uspela Velika Britanija, koja je 1930. godine pokušavala da dovede do bugarsko-grčkog zблиženja, ali bezuspešno. Očekivao je da bi ekonomski pritisak doprineo zблиženju Grčke i Turske više nego ma kakve političke manipulacije i ukazivao da takvu mogućnost pruža Svet-ska ekonomska konferencija, koja je upravo zasedala u Londonu.¹⁶

• Sardžentova ocena da Engleska ne treba da se meša, već da zadrži po-smatrački stav, usvojena je kao zvanična ocena Forin ofisa, ali nije usvo-jeno i njegovo mišljenje o Arasu.

¹³ Kao razloge koji onemogućavaju stvaranje jugoslovensko-bugarske fede-racije, u kojoj bi Makedonija dobila autonomiju, naveo je da, s jedne strane, Srbi ne bi nikada pristali na rešenje kojim bi izgubili majoritet u državi, a na drugoj strani, Bugari veruju da postojeći režim u Jugoslaviji ne može dugo trajati i nadali su se da bi u slučaju sloma mogli da dobiju celu Makedo-niju. (PRO, FO 371, Southern, General 1933, f. 16682, C 5068/1060/62, Klarkov izveštaj Džonu Sajmonu (John Simon) br. 190, Ankara, 17. V 1933).

¹⁴ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, f. 16682, C 5068/1060/62. I engleski poslanik u Sofiji Voterlou (Sidney Waterloo) smatrao je da bi turska žurba mogla sve da upropasti.

¹⁵ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, f. 16682, C 5054/1060/62. Beleška Gejdža od 13. juna 1933.

¹⁶ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, f. 16682, C 5054/1060/62. Beleška Sardženta od 15. VI 1933.

Džordž Rendel (George W. Rendell) je ukazao da ne treba suviše olako shvatiti Arasa, jer bez obzira na to što njegove »mušice« često imaju »prilično apsurdnu stranu«, njemu je više puta uspelo da sprovede u delo nekoliko ozbiljnih političkih poslova — kao što je bilo zbliženje s Grčkom — i da je Turska poslednjih godina dobila mnogo ozbiljniji međunarodni položaj nego što to nagoveštava improvizujući način Arasovog rada, pa da zato njegove projekte ne treba olako primati.¹⁷

Ova ocena je bila tačna. Turska politika pacifikacije na Balkanu nije bila rezultat »paktomanije« njenog ministra inostranih poslova, već je rezultirala iz položaja u kome se Turska našla posle završetka prvog svetskog rata. Na kraju rata ona je prošla kroz buržoasko-demokratsku revoluciju koja je likvidirala anahronični društveno-politički poredak Otomanske imperije. Umesto »bolesnika na Bosforu«, stvorena je država sa političkom i teoretskom osnovom manje razvijenih evropskih građanskih država. Pored toga, pobjeda u ratu s Grčkom 1922. godine uslovlila je da mir potpisan u Lozani 1923. godine nije bio zasnovan na diktatu, već na ravnopravnim pregovorima. Sve je to uticalo da Kemalistička Turska, iako je pripadala pobjednom bloku država u prvom svetskom ratu, uprkos velikim teritorijalnim gubicima, iz rata izađe u raspoloženju koje je bilo bliže raspoloženju pobjednika nego pobjeđenog. Umesto nekadašnjeg rasipanja energije na ogromnoj teritoriji iznurene Otomanske imperije, nova Turska je mogla tu energiju da koncentriše na svoje nacionalno područje, da preuzme inicijativu na spoljnopoličkom planu u cilju stvaranja sistema paktova u kojima bi bio garantovan njen teritorijalni status quo. Tom cilju služilo je i njeno prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom. Međutim, iako je Sovjetski Savez bio glavni oslonac turske spoljne politike, s pravom je smatrano da je to prijateljstvo zasnovano »na računu, a ne na ljubavi«. Zato je engleska diplomatija ocenila da je inicijativa Ruždi Arasa za stvaranje sistema paktova na Balkanu imala, između ostalog, za cilj da stvori reosiguranje i prema Sovjetskom Savezu.¹⁸

U spoljnopoličku strategiju turske diplomatije spadalo je i sprečavanje jugoslovensko-bugarskog zbliženja, naročito van jednog opšteg balkanskog sistema. Otuda je ona težila da se postigne bugarsko-grčki sporazum. Međutim, u pregovorima s Bugarskom se pokazalo da ona ne odustaje od svojih revizionističkih zahteva u odnosu na Grčku za dobijanje teritorijalnog izlaska na Egejsko more. Pored toga, iako nezvanično, u bugarskoj javnosti su isticane i pretenzije na tursku Trakiju.¹⁹ Ovakvo bugarsko držanje je uticalo da se Turska odluči na sklapanje bilateralnog pakta s Grčkom, koji je potpisan 14. septembra 1933. godine. Ovim paktom strane potpisnice su garantovale zajedničke granice u Trakiji i obavezale se na uzajamne konsultacije o spoljnopoličkim pitanjima.²⁰

¹⁷ PRO, Isto, Rendelova beleška od 22. VI 1933.

¹⁸ PRO, FO 371, Southern, General 1934, f. 16683, C 10746/1060/62 memorandum Forin ofisa, »Balkan i Turska 1932—1933«, London, 1. I 1934.

¹⁹ Ovo je potvrdio nemačkom ambasadoru u Rimu Haselu (Ulrich von Hassell) bugarski poslanik general Volkov, koji je izrazio žaljenje što bugarska vlada nije imala dovoljno odlučnosti da se javno odrekne pretenzija bar u odnosu na Tursku i da je tako pridobije za sebe. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (u daljem tekstu PA), Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Haselov izveštaj br. I 1789, Rim, 9. XII 1933).

²⁰ Vid. V. Bistricky, Diplomatski razvoj, 327—328.

Povodom potpisivanja grčko-turskog pakta, jugoslovenski poslanik u Ankari izvestio je da su Turci želeli da paktu daju širi domet, ali su se Grci suprotstavljali iz straha da to ne otera Bugarsku u zagrljaj Jugoslavije, što je ocenjeno kao suprotno interesima Grčke.²¹

Bugarska vlada je na ovaj pakt gledala kao na težnju da se zauvek onemogućí izlazak Bugarske na Egejsko more, što su mnogi »trezveni« Bugari, »koji nisu živeli u opseni makedonske propagande«, smatrali pravim nacionalnim idealom i najvažnijim ciljem bugarske spoljne politike koji bi mogao biti ostvaren samo oslonom na Jugoslaviju i Malu Antantu.²² Slično mišljenje vladalo je i u Forin ofisu.²³

Posle neuspehli pokušaja da se stvori grčko-tursko-bugarski sistem bilateralnih paktova, jugoslovenska i rumunska vlada su preduzele inicijativu za zблиženje s Bugarskom i stvaranje jednog regionalnog pakta na Balkanu. Čehoslovačka diplomatija je ovo iskoristila da sugerira bugarskoj vladi da se orijentiše na srednju Evropu, što znači na Malu Antantu.²⁴

Pitanje odnosa sa Bugarskom i stvaranje jednog regionalnog balkanskog pakta bilo je uskoro predmet razmatranja na sednici Stalnog saveta Male Antante u Sinaji krajem septembra 1933. godine. Posle toga usledile su posete kralja Aleksandra, Tituleskua (Nikolae Titulescu) Bugarskoj, Turskoj i Grčkoj.²⁵ Iza toga održan je sastanak kralja Borisa i Karola na Dunavu. U toku ovih razgovora Bugarskoj je bio upućen poziv da pristupi projektovanom balkanskom paktu zajedno s Jugoslavijom, Rumunijom, Grčkom i Turskom. Međutim, ona je odbila da uđe u pakt ako za uzvrat ne dobije teritorijalni izlaz na Egejsko more i povoljno rešenje položaja »bugarskih manjina« u susjednim zemljama.²⁶

Britanska diplomatija i pitanje jugoslovensko-bugarskog zблиženja

Posle razgovora na Dunavu i odbijanja da pristupi projektivnom balkanskom paktu upetero, bugarska vlada je otvoreno iznosila da ona najveći značaj pridaje odnosima s Jugoslavijom. To su podržali i predstavnici najvećeg broja političkih partija i Trakijske organizacije, koja je smatrala da svoje ciljeve (pripajanje Trakije Bugarskoj) može da ostvari samo pod

²¹ Povodom ovoga poslanik je pisao još i sledeće: »Celokupna dosadašnja grčka politika, kao što je poznato, kako za vreme Venizelosa, tako i za vreme Caldarisa gledala je sa podozrenjem svaki akt koji bi značio, ili bi mogao dovesti i za jednu trunku napredak u zблиženju jugoslovensko-bugarskom«. (Diplomatski arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (u daljem tekstu) DASSIP), Poslanstvo u Ankari (AP) 1933, pov. br. 276, Jenikej, 17. IX 1933. godine).

²² DA SSIP, AP, 133, pismo MIP-a poslanstvu u Ankari pov. br. 17999 od 19. IX 1933, dostavlja izveštaj otpravnika poslova u Sofiji Miloja Smiljanića, pov. br. 1304 od 15. IX 1933, AP, pov. br. 287, od 26. IX.

²³ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, f. 16682, Memorandum Forin ofisa o situaciji na Balkanu.

²⁴ DA SSIP, AP, 1933, pismo MIP-a poslanstvu u Ankari, pov. br. 17548 od 18. IX 1933, dostavlja izveštaj poslanika u Sofiji, pov. br. 1278 od 8. IX 1933.

²⁵ Vid. više kod V. Bistricky, *Diplomatski razvoj*, 342–348.

²⁶ AMZV, Bukurešt, 1933, Šebín izveštaj ZB nr. 72, Bukurešt, 1. XI 1933.

uslovom da Bugarska usko saraduje s Jugoslavijom.²⁷ Ovakav trend u jugoslovensko-bugarskim odnosima nije odgovarao Turskoj i Grčkoj. Naročito se Grčka uvek plašila udruženog jugoslovensko-bugarskog pritiska za dobijanje izlaska na Egejsko more. To je davalo veći značaj jugoslovensko-bugarskom zblizenju i izazivalo šire međunarodno interesovanje.

Velika Britanija je takođe budno pratila razvoj događaja na Balkanu i nije propuštala priliku da vladama balkanskih zemalja stavi do znanja svoj stav i svoje želje.

Britanska diplomatija je još ranije razmatrala mogućnost stvaranja balkanske unije i zaključila da to nije moguće bez prethodnog jugoslovensko-bugarskog zblizenja, čijem postizanju je glavna prepreka bila nerešeno makedonsko pitanje. Razmatrajući mogućnost za ovo zblizenje britanski poslanik u Beogradu Henderson je konstatovao da je Bugarska jedina prepreka balkanskoj uniji. On je tim povodom pisao: »Ona se dosad nije odrekla ni jedne od svojih pretenzija, pa prema tome predstavlja pretnju za svakog od svoja četiri suseda. Njena jedina nada da će ma i delimično ostvariti bilo koju od tih pretenzija leži u budućem ratu, u kome se ona nada da će najzad izabrati stranu koja dobija. Da li će to biti neki balkanski rat, ili kakva druga evropska konflagracija, njoj je verovatno svejedno. Stoga, dok god se i dalje bude čvrsto držala tih pretenzija, Bugarska će biti jedina prepreka miru i stabilnosti na Balkanu i istinskom jedinstvu Balkana, koje bi se inače moglo ostvariti bez većih poteškoća.«²⁸

Henderson u nastavku ukazuje da je u poslednje vreme bilo brojnih indikacija o obostranoj jugoslovensko-bugarskoj želji za zblizenje, koje su davale izgleda za promenu bugarskog mentaliteta, kad se radi o njenim aspiracijama, i ublažavanje jugoslovenske nepopustljivosti. Međutim, on naglašava da nije nimalo sigurno da iza tog pokreta ima iole prave iskrenosti. Što se tiče jugoslovenske nepopustljivosti prema bugarskim aspiracijama, dakle i prema pitanju manjinskih prava Makedonaca, Henderson je smatrao da ova nepopustljivost nije sama po sebi nesavladiva. On je verovao da je jugoslovenska vlada »spremna da plati neku cenu za bugarsko prijateljstvo«, ali da to nije cena koju bi makedonski elementi u Bugarskoj smatrali prihvatljivom i da bi bilo uzaludno očekivati od nje da učini neke koncesije dok god ne bude uverena da je Bugarska iskrena i da će posle toga lojalno prihvatiti teritorijalni status quo. Kao prvi korak neophodan za stvaranje takvog uverenja, on je pomenuo potpuno rasturanje VMRO od strane bugarske vlade. »U nedostatku toga, ja lično ne bih odobravao da se na jugoslovensku vladu vrši ma kakav pritisak da učini značajne koncesije zato što bi one bile osuđene na neuspeh i nepolitičke po sebi. One bi samo pojačale apetit koji bi trebalo da umire. Ja sam to iskusio u Nišu 1915. godine, pokušavajući da ubedim Srbiju da udovolji bugarskom apetitu. No, ovaj je još uvek isuviše veliki, a da bi mogao da se zadovolji bilo čime drugim sem propašću same Srbije«.

Polazeći od ovakvih ocena Henderson je zaključio da će odnosi između Jugoslavije i Bugarske i dalje ostati kao do tada, izuzev usklađivanja u eko-

²⁷ AMZV, Bukurešt, 1933, ZB, Nr. 72 od 1. XI 1933; Sofija 1933, Maksin izveštaj ZB Nr. 59 od 6. XI 1933. i DASSIP, LP, 1933, mesečni politički izveštaj MIP-a za novembar 1933. godine, pov. br. 24320, LP pov. br. 58, od 10. I 1932.

²⁸ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, C 9764/1060/62, Hendersonov izveštaj br. 189, Beograd, 24. X 1933.

nomskoj sferi, sve dok ne bi izbio neki rat, ili dok ne bi VMRO iščezla sama po sebi, istrošena vremenom, ili dok Bugarska ne stupi u jugoslovensku federaciju. »Čak i ako bi u međuvremenu, zbog nemoći ili izolovanosti, Bugarska i pristupila balkanskom sporazumu koji bi sačinjavale četiri ostale države, bojim se da bi se malo vere moglo pokloniti iskrenosti njene saradnje u tom sporazumu«, naveo je Henderson.²⁹

I britanski poslanik u Sofiji Voterlou je uviđao teškoće koje stoje na putu izmirenja Bugarske s Jugoslavijom i ostalim balkanskim zemljama. Ali on je imao nešto drugačije mišljenje o mogućnostima za njihovo prevazilaženje. On je smatrao da u pokretu za uspostavljanje iskrenih, bliskih odnosa između balkanskih zemalja i za njihovo emancipovanje od divergentnih uticaja vanbalkanskih velikih sila, »čak i Bugarska... pokazuje znake iskrene želje da zakopa ratnu sekiru i da doprinese unapređenju zajedničkih regionalnih interesa, političkih kao i ekonomskih«. Međutim, on podvlači da bi bilo vrlo rizično ako se spomenuti pokret za balkansku solidarnost završi sklapanjem sistema bilateralnih paktova koji bi okruživali Bugarsku. Ako bi Bugarska ostala van tih paktova, nezadovoljna svojim položajem, ona bi, ma koliko slaba, komplikovala situaciju i otežavala konsolidovanje mira svojih suseda. Sem toga, sa šireg aspekta takvo stanje stvari bilo bi stalna opasnost, jer bi pretilo da Balkan ponovo učini poprištem suparništva protivničkih tabora u Evropi. On ukazuje da same balkanske zemlje nisu u stanju da reše ovaj problem, jer su podozrenja jako duboko ukorenjena, a sposobnih vođa »tako upadljivo nedostaje«.

Zato je sugerirao da Velika Britanija i Francuska treba da razmotre mogućnost korišćenja svog uticaja i usmeravanja nastale povoljne atmosfere, koja je bila stvorena posle posete kralja Aleksandra Evksinogradu i njegovih razgovora s Borisom. On odmah i predlaže da bi začarani krug nepoverenja mogao da bude probijen u makedonskom pitanju, kao dominantnom problemu na Balkanu. Prema ovom predlogu jugoslovenska vlada bi trebalo da donese odluku da nacionalnim manjinama u Jugoslaviji omogućuje osnovnu nastavu na materinjem jeziku, i to u svakoj opštini u kojoj bi to zatražilo dvadeset porodica. Da bi ova odluka imala što veće dejstvo za čitavu situaciju na Balkanu, smatrao je da izjavu o tome treba da da lično kralj Aleksandar. »Takva odluka ne bi izgledala kao koncesija iznuđena od strane Makedonske revolucionarne organizacije jer bi to moglo da bude izraženo sasvim uopštenim izrazima kao širokogrudi gest, za koji se diktatura oseća dovoljno snažnom da ga sebi dopusti, primenjujući to ne samo na Makedonce, već na sve rase u Jugoslaviji koje već nisu u posedu takve privilegije«. Posebno se podvlači da ovakva koncesija ne bi imala »nikakve praktične vrednosti u jugoslovenskoj Makedoniji i ni na koji način ne bi sprečavala politiku asimilovanja tih krajeva, jer ako se treba pouzdati u analogiju pitanja manjinskih škola u Grčkoj i Rumuniji, u južnoj Jugoslaviji sada može biti samo malo pravih zahteva za nastavu na bilo kom jeziku sem srpskom. To bi bilo posebno tačno ako bi se predvideo, što bi svakako moglo da se učini, da se nove povlastice odnose na nastavu ne na bugarskom, već na makedonskom jeziku, koji je prelazni dijalekt«.

Voterlou je cenio da bi ovakva koncesija povećala ugled Jugoslavije u svetu zbog pokazanog liberalizma, uništila podlogu za organizovanje bu-

²⁹ Isto.

garskih iredentista i time predstavljala početak kraja VMRO i ojačala pozicije bugarske vlade u borbi protiv terorizma, te na koncu postavila na novu osnovu problem bugarske izolovanosti, a time i problem mira na Balkanu. Verovao je da bi to poboljšalo atmosferu, stimulisalo rešavanje i drugih nerešenih sporova i utrlo put nekoj vrsti istinske balkanske solidarnosti.³⁰

Dva dana posle pisanja Voterlouovog izveštaja Henderson je otvoreno pitao Jevtića da li bi vlada mogla da učini neke kulturne i prosvetne koncesije Makedoniji, u cilju odobrovoljavanja manje ekstremnih makedonskih elemenata u Bugarskoj. Jevtić je odgovorio da u tom pitanju ništa praktično ne može da se učini, a da se ne poremeti čitava postojeća situacija. »Sadašnja generacija u Makedoniji neće reći hvala na nastavi na makedonskom dijalektu. To je prosto slovenski dijalekt bez bilo kakve literature i za same Makedonce ne vodi nikud i ničemu«, rekao je Jevtić. Jevtić je takođe ukazao da se služba u makedonskim crkvama vrši na staroslovenskom jeziku, isto kao i u Beogradu i Sofiji, tako da nikakve školske i crkvene koncesije nisu izvodljive i mogle bi samo da dovedu do zbrke i obnavljanja nemira.³¹

Načelnik odeljenja u Forin ofisu Omali (Omalley) odgovorio je Voterlou-u 15. novembra 1933. da su svi izveštaji sa Balkana u obrađivanju, ali da je već zauzet stav da bi bilo nemoguće da se Jugoslavija privoli da učini koncesije u pitanju prosvete i kulture nacionalnih manjina, pre svega makedonske manjine, i da je zato nepoželjno da Velika Britanija na tome insistira.³²

U memorandumu Forin ofisa, koji je datiran sa 1. januarom 1934. godine, konstatovano je da je bratimljenje koje su balkanske zemlje otpočele potpuno u skladu s britanskim interesima, ali da bi bilo nužno da i Bugarska bude uvedena u sistem prijateljskih saveza balkanskih zemalja.³³

Međutim, zauzet je rezervisan stav prema mogućnostima da se to postigne, a isto tako i prema predlozima poslanika Hendersona i Voterlou-a, koji su tražili da britanska vlada sama, ili u zajednici s Francuskom i Italijom, utiče na Bugarsku i njene susede da se izmire. Pošto je Henderson javljao da ni do kakvog jugoslovensko-bugarskog zbliženja ne može da dođe dok bugarska vlada ne rasturi VMRO, a Voterlou, koji je priznavao to zlo, tvrdio da nijedna bugarska vlada ne može da ukinе VMRO, bar dok Jugoslavija ne dā izvesna ograničena manjinska prava »svojim jugoistočnim pokrajinama«, Forin ofis je zaključio da postoje teškoće za preduzimanje britanske intervencije radi razbijanja začaranog kruga na Balkanu i pri tome dao sledeće obrazloženje:

»1. Nismo sigurni u kojoj meri stanovnici sporne teritorije oko Skoplja, koju nazivamo jugoslovenskom Makedonijom, imaju moralno pravo na ono što bi se moglo nazvati manjinskim tretmanom. Oni su sirovina od koje bi, u srećnijim okolnostima, mogli da se načine mirni i lojalni podanici bilo Bugarske, bilo Jugoslavije«. Dalje se kaže da je Društvo naroda, na sve pokušaje raznih podnosilaca peticija da ga pridobiju, izbegavalo da

³⁰ PRO, FO 371, Southern, General, 1933. fasc. 16682, C 9767/1060/72.

³¹ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, fasc. 16682, C 9765/1060/62.

³² PRO, FO 371, Southern, General, 1933, fasc. 16682, C 163/50/33.

³³ Misli se na bilateralne paktove koji su potpisani između Turske i Grčke, Turske i Rumunije i Turske i Jugoslavije.

se izjasni da li Makedonci predstavljaju manjinu u smislu ugovora o manjinama. S tim u vezi konstatovano je da britanska vlada također nema po tom pitanju oformljeno sopstveno mišljenje.³⁴

»2. Nismo sigurni koliko su osnovane žalbe koje su podnete — a kojima gospodin Voterlou poklanja veru — da Makedoncima u pokrajinama o kojima je reč, nije dozvoljeno da vrše verske obrede i da imaju nastavu na svom dijalektu ili na način kako su to navikli i kome daju prednost. Skloni smo da mislimo da jugoslovenska vlada energično sprovodi politiku sračunatu na »srbiziranje« te »sirovine«,³⁵ na isti način kako to čine u sličnim okolnostima Poljska, Čehoslovačka, Rumunija, Italija i druge zemlje. Nije nam poznato koliko su stanovnici spornih područja protivni tom procesu. Skloni smo da mislimo da oni ne bi prigovarali jako, ili veoma dugo, kada bi ih agitatori iz Bugarske ostavili na miru«.

U stvari, britanska diplomatija je želela da se očuva status quo na Balkanu i da se ne stvara mogućnost da se korišćenjem nerešenih balkanskih problema, u ovom slučaju makedonskog pitanja, na ovo područje infiltrira uticaj Sovjetskog Saveza ili Nemačke. Otuda i njeno nastojanje da se ne ometa proces asimilacije Makedonaca. Ona je smatrala da bi davanje manjinskih prava i škola na »lokalnom dijalektu«, odnosno makedonskom jeziku, moglo da dovede do jačanja makedonske nacionalne samosvesti i pokreta za autonomiju, a to je moglo da unese nove poremećaje na Balkanu. Zato se još ranije Velika Britanija opredelila da ne želi stvaranje još jedne male države na Balkanu. I u ovom dokumentu se potvrđuje taj stav kad se kaže:

»3. Ne mislimo da bi posle koncesija od strane Jugoslavije, kakve sugeriše gospodin Voterlou, nastupio mir. Naprotiv, smatramo da bi posle koncesije nastupila agitacija za aneksiju jugoslovenske Makedonije Bugarskoj ili za makedonsku nezavisnost«.³⁶

Forin ofis je delio mišljenje poslanika Voterlou-a da, bez obzira na mišljenje o opadanju moći VMRO, bugarska vlada ipak ne bi mogla »ni sada ni u bliskoj budućnosti da ukine tu moćnu organizaciju... Svaki predsednik vlade koji bi stvarno pokušao da je ukine, bio bi ubijen. Nju bi mogao da zbriše građanski rat, a nijedna partija u Bugarskoj ne bi mogla, niti htela, da zarati s njom«.

Na kraju je zaključeno da bi začarani krug, stvoren tim teškoćama, mogao biti jednog dana razbijen agresivnom sovjetskom politikom, raspa-

³⁴ »Vlada Ujedinjene Kraljevine, kao potpisnik relevantnog ugovora i kao član Saveta Društva naroda, ima obavezu da štiti manjine u Jugoslaviji, kao što je predviđeno ugovorom, ali se nikada nije smatrala dužnom da iznalazi postoji li ili ne makedonska ili bugarska manjina u Jugoslaviji«. (PRO, FO 371, Southern, General, 1933, fasc. 16683, C 10746/1060/62).

³⁵ Navodnici u originalu.

³⁶ Pošto se upoznao sa ovim memorandumom Forin ofisa, poslanik u Beogradu Henderson dostavio je svoje pismene primedbe. Jedna od njih odnosila se na pasus pod rednim brojem 3. On je smatrao da bi bilo bliže činjeničnom stanju mišljenje, da bi posle koncesija nastupila agitacija i među Makedoncima u Bugarskoj, za makedonsku autonomiju.

PRO, FO 371, Southern, General, fasc. 18386, Hendersonovo pismo Omaliju, Beograd, 1. II 1934.

Forin ofis je prihvatio ovu primedbu, pa je u tekst memoranduma uneta ispravka, tako što je brisan izraz »za makedonsku nezavisnost«, a umetnuto rukom: »za autonomiju i u Jugoslaviji i u Bugarskoj«.

dom Jugoslavije, bugarskim izmirenjem s ugovornim obavezama iz 1919. godine ili postepenom dezintegracijom VMRO pod uticajem ekonomskih promena i povećanom materijalnog prosperiteta. »U međuvremenu moramo se suočiti s činjenicom da će svi pokušaji za ujedinjenje, pa čak i za saradnju na Balkanu, i dalje biti ometani makedonskim problemom, koji je dosada onemogućavao bilo kakvu stvarnu, efektnu i trajnu saradnju između Jugoslavije i Bugarske«. ³⁷

I na zaključni deo memoranduma Henderson je stavio primedbu. On je smatrao da, pored alternativa koje je naveo Forin ofis, kao mogućnosti za probijanje začaranog kruga u jugoslovensko-bugarskim odnosima zbog makedonskog pitanja, treba da se uzme u obzir i mogućnost stvaranja jedinstvene jugoslovenske države od Jadranskog do Crnog mora, što je on uvek predviđao kao soluciju koja će uslediti posle jedne ili dve generacije. On je podvlačio da je ova solucija od 1933. godine dobila već izgled, te da je ona »nesumnjivo na umu Grka, Turaka i Rumuna u njihovom insistiranju za balkanski pakt sa ili bez Bugarske«. »Jugoslovensko-bugarsko zbliženje danas je realna, a ne problematična mora za njihove susede. I to nije iznenađujuće, jer kad usledi ono će regulisati neke teškoće, ali će pokrenuti neke veoma krupne nove teškoće. Veliko jugoslovensko pitanje, a ne makedonska svađa, jeste stvarni problem budućnosti«, zaključio je Henderson. ³⁸

Razmišljajući na ovaj način, on je zastupao gledište da bi jedino logično stanovište bilo da se jednom zaborave srpsko-bugarske rasprave oko »nesretne« Makedonije i da se prihvati gledište da Makedonci, budući da su južni Sloveni, nisu u Jugoslaviji nacionalna manjina, ni manje ni više no što bi to bili Bugari, kad bi se uključili u jugoslovensku uniju. ³⁹

U međuvremenu su između balkanskih zemalja nastavljene konsultacije o sklapanju balkanskog pakta. Krajem novembra 1933. godine turski ministar inostranih poslova Ruždi Aras posetio je Atinu, Beograd i Sofiju. U Atini je, prvi put posle završetka rata, dao izjavu u kojoj je sasvim jasno i precizno naglašeno da se Turska protivi svakoj reviziji uslova mirovnih ugovora. ⁴⁰ U Beogradu je 27. novembra potpisan jugoslovensko-turski pakt o prijateljstvu i arbitraži. ⁴¹

³⁷ PRO, FO 37, Southern, General, 1933, fasc. 16683, C 10746/1060/62.

³⁸ PRO, FO 371, Southern, General, fasc. 18386, Hendersonovo pismo Omaliju, Beograd, 1. II 1934.

³⁹ U posebnom ličnom i poverljivom pismu Omaliju od 5. februara 1934. godine Henderson je izneo mišljenje da smatra da je memorandum u izvesnoj meri probugarski obojen. Konstatujući da je svestan da može zbog svojih stavova da bude optužen da drži stranu Jugoslaviji, on je istakao da je Jugoslavija ideal koji će sigurno živeti i rasti, dok je Omali, koga je on držao za pisca memoranduma, kalkulisao s mogućnošću njenog sloma. »Srpska dominacija možda, iako nije sigurno, ali Jugoslavija... ne, ne, nikada«. On je ponovo podvlačio da je stekao utisak da Forin ofis smatra da su srpsko-bugarske raspre oko Makedonije najveći problem na Balkanu i zaključio: »I jesu i nisu. One će sigurno biti regulisane, ranije ili kasnije, i od neznatne su važnosti u poređenju s onim što dolazi kasnije. To je veliki problem. Nije Makedonija ono čemu Bugari stvarno teže. Oni bi se sasvim udobno odrekli svoje makedonske slabosti, ako bi mogli očekivati da će moći da se prošire ka jugu. Egejska obala je njihov glavni cilj. Ako bi oni vladali Makedonijom, Mihajlov bi još uvek tražio autonomiju. Ali na kraju Makedonci će uvek gledati prema više zapadnom Beogradu, nego prema više istočnoj Sofiji, kao na svoj duhovni dom.

⁴⁰ AMZV, Atina, 1933, PZ 38 od 28. XI 1933.

⁴¹ V. Bistricky, *Diplomatski razvoj*, 359.

Arasove izjave u Atini i potpisivanje jugoslovensko-turskog pakta izazvale su podozrenje i nezadovoljstvo u bugarskim vladajućim krugovima, bez obzira na uveravanja koja je Aras dao Mušanovu prilikom razgovora u Sofiji, gde se zadržao na povratku za Ankaru.⁴² Ova bugarska podozrenja nisu bila neosnovana. Turski ambasador u Rimu Vasif beg je otvoreno izjavio nemačkom ambasadoru fon Haselu da Turska nikako ne želi jugoslovensko-bugarsko zbliženje i da je jugoslovensko-turski pakt potpisan u tom momentu upravo zato da spreči Jugoslaviju da se suviše poveže s Bugarskom.⁴³

Uskoro posle Arasove posete usledila je poseta kralja Borisa i predsednika vlade Mušanova Beogradu, od 10. do 13. novembra 1933. godine. To je bila manifestacija daljeg jugoslovensko-bugarskog zbliženja. Jugoslovenska vlada i kralj Aleksandar su želeli da se pronađe rešenje koje bi omogućilo da i Bugarska pristupi balkanskom sporazumu koji je bio u pripremi. Oni su prepustili Borisu i Mušanovu da sami pronađu i predlože prihvatljivu platformu za učešće Bugarske.⁴⁴

Poseta kralja Borisa i Mušanova Beogradu izazvala je interesovanje u svim balkanskim zemljama, a i drugim zemljama zainteresovanim za odnose na Balkanu. Nagađalo se da se radi o dalekosežnoj politici koja može da ima presudan uticaj za opšte prilike na ovom području. Pored nezadovoljstva u Italiji i Mađarskoj, ova poseta je izazvala pojačano nezadovoljstvo u Grčkoj i Rumuniji. Grčka strahovanja od jugoslovensko-bugarskog zbliženja bila su poznata od ranije. I ovoga puta grčka štampa je bila vrlo rezervisana i ograničila se na prenošenje zvaničnih saopštenja agencije »Avala«. Jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova je zaključilo da »grčki politički krugovi misle da bi u slučaju jednog jugoslovensko-bugarskog sporazuma, bugarske aspiracije bile okrenute prema Grčkoj«.⁴⁵

Kad je došlo do posete kralja Borisa i Mušanova Beogradu i u Rumuniji su porasla strahovanja od mogućnosti jugoslovensko-bugarskog zbliženja i slovenske hegemonije na Balkanu. Naročito je alarmantno delovao izveštaj rumunskog poslanika u Beogradu Guraneskua (Guranescu), koji je javljao da su zaključeni »opasni sporazumi« između Jugoslavije i Bugarske. To je izazvalo potrebu da jugoslovenska vlada ovlasti svog poslanika Čolak-Antića da u rumunskom Ministarstvu inostranih poslova demantuje takve izveštaje.

Tih dana je u Sinaji bio ubijen rumunski predsednik vlade Duka (Duca). Ovo je čehoslovački poslanik u Bukureštu Jan Šeba okarakterisao kao rušenje jednog od najsigurnijih stubova koji su podupirali rumunsku vernost Maloj Antanti i ukazivao da je zbog toga potrebna još veća opreznost. On je zaključio da će za bezbednost Male Antante ogroman značaj imati jugoslovensko-bugarski sporazum. On je podvlačio da bi bilo sasvim dovoljno ako bi se taj sporazum ograničio na uzajamne obaveze o nenapadanju, ali da nikako ne treba dozvoliti jugoslovensko-bugarsko ujedinjenje. Pledirao

⁴² DASSIP, LP, 1933, Mesečni politički izveštaj za novembar 1933, MIP, pov. br. 25320, LP pov. br. 58, od 10. I 1933.

⁴³ PA, Abt, IIB, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Haselov izveštaj AA-u, br. 1789, Rim, 9. XII 1933.

⁴⁴ AMZV, Sofija 1933/II, Maksim telegram od 28. XII 1933, došle č. 830/33.

⁴⁵ DASSIP, LP, Mesečni politički izveštaj MIP-a za decembar 1933, MIP pov. br. 1410, LP pov. br. 186 od 6. III 1934.

je da svaka od njih treba da sadrži svoj suverenitet u punom opsegu najmanje dotle dok Rumunija ne sraste s masom Male Antante u tolikoj meri, da bi mogla da podnese i užu formu jugoslovensko-bugarskog zблиženja. »U sadašnjim uslovima strah od panslavizma i okruženja slovenskim morem oterao bi Rumuniju iz Male Antante«.46

Turska vlada je najmirnije primila jugoslovensko-bugarske pregovore u Beogradu. Ona je na njih gledala kao na povećanje izgleda da Bugarska pristupi balkanskom paktu. Aras je potvrdio jugoslovenskom poslaniku Jankoviću da je dobio veoma optimističke izveštaje iz Beograda i da je na dobrom putu ostvarenje pakta petorice, umesto četvorice. Čehoslovački otpravnik poslova je iz toga zaključio da je napuštena namera da se Bugarska ostavi po strani i da se opet ulažu napori da se ona pridobije za pakt. Turska je sa simpatijama primila vesti o mogućnosti da Bugarska uđe u pakt. S tim u vezi podvlačeno je da se u Turskoj na jugoslovensko-bugarsko zблиženje gleda kao na prvu etapu ka konačnom cilju (zaključenje Balkanskog sporazuma), a nikako kao na cilj po sebi (stvaranje »slovenskog bloka« na Balkanu).47

Velika Britanija prema Grčkoj inicijativi za pakt učetvero

Posle posete Borisa Beogradu, grčka vlada je intenzivirala aktivnost za sklapanje balkanskog pakta. Odmah posle beogradskog sastanka, grčki ministar inostranih poslova Maksimos (Maximos), krenuo je na put u prestonice zapadnih sila i Italije. Na tom putu on se zadržao u Zagrebu, gde je imao razgovore s Jevtićem od koga je želeo da dobije uveravanja da jugoslovensko-bugarsko zблиženje nije nauštrb Grčke.48

Nemački poslanik u Atini Ajzenlor (Eisenlohr) ocenio je, da je najverovatniji cilj ovog puta da se u Parizu i Rimu razmotre posledice koje mogu da nastanu za Grčku kao rezultat jugoslovensko-bugarskog zблиženja, jer se na to zблиženje gledalo kao na činjenicu čiji dalji razvitak ne može da se sagleda, ali koja već takva, kakva jeste, ima naročitu težinu i povećava grčku zabrinutost. Grčka spoljna politika je uvek kalkulisala s mogućnošću jugoslovensko-bugarskog zблиženja, ali je smatrala da je to stvar dalje budućnosti. Naime, nepopustljivost Srba prema bugarskim zahtevima u pogledu tretmana Makedonaca kao bugarske nacionalne manjine, s jedne, i teroristička delatnost VMRO, s druge strane, ulivali su nadu grčkim političkim krugovima da do zблиženja ne može doći u dogledno vreme, pa su zato bili iznenađeni brzim razvitkom događaja. Postojala je nada da popuštanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima ne bi obavezno moralo da ima za cilj da se oni kasnije zajedno okrenu ka jugu, protiv Grčke, već da to može biti i pokušaj da se Bugarska pridobije za solidarnost s ostalim balkanskim zemljama putem priznavanja teritorijalnog status quo-a na Balkanu. Međutim, mnogo je proširenije i jače bilo mišljenje da Bugarska, koja ne pokazuje sklonost da promeni i svoje odnose prema Grčkoj, želi da zблиženjem s Jugoslavijom razbije obruč oko sebe opredeljujući se za najjačeg suseda. Procenjivano je da bi zблиženje Bugarske s Jugoslavijom,

⁴⁶ AMZV, Bukurešt 1933, Šebin izveštaj ZB nr. 93, od 30. XII 1933.

⁴⁷ AMZV, Ankara 1933, ZB, Nr. 24, od 27. XII 1933.

⁴⁸ V. Bistricky, Diplomatski razvoj, 361.

kao članom Male Antante, moglo da dovede i do zblizenja s Rumunijom. U vezi s tim postavljalo se pitanje da li bi u takvom slučaju Jugoslavija i Rumunija bile i dalje zainteresovane za solidarno istupanje s Grčkom za odbranu njenih granica prema Bugarskoj, ili bi se kasnije ovo novo prijateljstvo okrenulo protiv neke treće države — Grčke.⁴⁹

Britanski ambasador u Parizu lord Tirl (Tyrrel) dobio, je u Ministarstvu inostranih poslova obaveštenje da je Maksimos hteo da objasni francuskoj vladi grčki stav prema predloženom balkanskom paktu i da mu je bilo naročito stalo da uveri evropske sile, pre svega Italiju, da pakt nije zamišljen kao blok upravljen protiv bilo koje države. Naročito je naglasio da se shvata delikatan položaj Bugarske koja je pozvana da se priključi paktu i da će njene sumnje biti razvejene što je moguće pre. Međutim, u Francuskom ministarstvu inostranih poslova dobili su utisak da se Maksimos, u stvari, boji mogućnosti stvaranja jednog čisto slovenskog bloka i da na širi balkanski pakt gleda kao na preventivu poziv takvog bloka.⁵⁰

Na odlasku iz Pariza, Maksimos je izjavio da je akcija za sklapanje balkanskog pakta dobila ohrabrenje i da se nada da će on biti potpisan u najskorije vreme.⁵¹

U Rimu je Maksimos obavestio italijansku vladu da je pakt učetvero već gotova stvar, a da će za pristupanje Bugarske biti ostavljena otvorena vrata. On je pristupanje Grčke i Turske balkanskom paktu objasnio strahom od jugoslovensko-bugarskog zblizenja i nastojao da uveri Italijane da je učestvovanje Grčke i Turske u kombinaciji s Jugoslavijom i Rumunijom čitavom paktu oduzimalo usmerenost protiv Italije i Mađarske, jer će biti preuzete obaveze za garantovanje samo interbalkanskih granica, a da jugoslovenske severne i zapadne granice, kao neće biti garantovane. Maksimos je naročito energično pobijao svaku međuzavisnost i izjednačenje Balkanskog pakta i Male Antante.

Međutim, uprkos svih uveravanja, italijanskoj vladi je bilo jasno da potpisivanjem balkanskog pakta nastaje jedna kombinacija, kojom će se sve više potiskivati italijanski uticaj sa Balkana i ozbiljno dovesti u pitanje njena dalja manevarska sposobnost na ovom području. Postojali su pokušaji da se nađe uteha u tome, što će novi pakt moći da bude prva etapa za oslobođenje Balkana od francuskog uticaja, ali je bilo jasno da se tu radi o daljoj budućnosti, a da se u bližem, odlučujućem vremenu, mora računati s francuskim nastojanjima za učvršćenje svog uticaja na Balkanu, koje je ocenjeno kao utoliko opasnije, što se Francuska počela bratimiti sa Sovjetskim Savezom, pa je postojala opasnost da se proširi i sovjetski uticaj. Naročito je velika bila italijanska zabrinutost u pogledu sudbine Bugarske, koja je dotle uvek važila kao najjači adut u italijanskoj balkanskoj politici. Postojalo je strahovanje da Bugarska neće moći dugo da se odupre pritisku ostalih balkanskih zemalja i da će u dogledno vreme, htela ne htela, morati

⁴⁹ PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Ajzenlorov izveštaj AA-u, I GA 2a, Atina, 15. XII 1933.

⁵⁰ PRO, FO 371, Southern, General, 1933, fasc. 18385 R 225/22/67, Pariz, 11. I 1934.

Vid. i V. Bistricky, Diplomatski razvoj, 361.

⁵¹ PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Ajzenlorov telegram br. 1, Atina, 4. I 1934.

da priđe balkanskom paktu. Polazeći od svega toga, italijanska vlada je predstojeći pakt ocenila kao udarac njenoj politici na Balkanu.⁵²

Stav Italije došao je do izražaja u Musolinijevim izjavama nemačkom ambasadoru Haselu 12. januara 1934. godine. On je tada tvrdio da iza »turskih mahinacija« na jugoistoku Evrope stoji sovjetska politika. On je okrivljavao bugarsku vladu što nije prihvatila njegove savete za sklapanje pakta s Turskom i Grčkom i tako dospela u izolaciju, bez ijednog prijatelja i da, čak, ni italijansko prijateljstvo nije negovala. Međutim, on je podvukao da je u interesu Nemačke i Italije da pojačaju zaleđe Bugarskoj i Mađarskoj za slučaj jednog kasnijeg sporazuma između njih o jugoistočnoj Evropi.⁵³

Nasuprot ovakvim stavovima zvanične italijanske politike, poznati komentator Vitorio Gajda (Vittorio Gayda) objavio je u listu »Giornale d'Italia«⁵⁴ članak u kome se insistiralo da pakt treba da služi za zaštitu interesa svih balkanskih država, a protiv tendencija za prevlast na Balkanu ma koje sile i da je zadatak Grčke i Turske da se bore za usvajanje takvih miro-ljubivih tendencija. Ovakvo pomirljivo pisanje, suprotno izjavi koja je data 12. januara, drugi jedan italijanski novinar (Italo Zingarelli) okarakterisao je kao politički manevar, jer su negativne posledice Balkanskog pakta — što znači sprečavanje jugoslovensko-bugarskog zbliženja — rado viđene u Italiji.⁵⁵

Grčka vlada je uveravala i nemačkog poslanika u Atini Ajzenlora da balkanski pakt neće predviđati nikakve vanbalkanske obaveze, i da ni na Albaniju neće biti vršen nikakav pritisak da pristupi paktu, da ne bi Italija smatrala da je pakt uperen njenih interesa.

Pošto je posle Maksimosovih izjava u Rimu i Parizu bilo potpuno izvesno da će pakt biti potpisan bez Bugarske, Ajzenlor je ocenio da je dalje jugoslovensko-bugarsko zbliženje sprečeno i da to, u stvari, predstavlja veliki uspeh za Grčku.⁵⁶

U toku ove diplomatske misije Maksimos je posetio i London. Još pre njegovog dolaska, prvi sekretar britanskog poslanstva u Sofiji Balfur (John Balfour), pisao je Forin ofisu da, bez obzira na to što ekonomske potrebe i želje da očuva naklonost javnog mnjenja teraju Bugarsku na poboljšanje odnosa sa susednim zemljama, nema govora za mogućnost da bi ona pristupila balkanskom paktu koji se bazira na očuvanju status quo-a. On je ocenio da je i pokret za zbliženje s Jugoslavijom motivisan pogrešnim bugarskim verovanjem da će pomoću njega biti moguće da se postojeće grupisanje balkanskih zemalja prilagodi bugarskim interesima. Zato je preporučivao da s engleske strane ne treba da se vrši nikakav pritisak na Bugarsku da pristupi paktu, a naročito ne bez italijanske podrške, jer bi to izazivalo nezadovoljstvo i bilo protumačeno kao plaćanje danka tradicionalnoj engleskoj politici prijateljstva prema Grčkoj.⁵⁷

⁵² PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen Bd. 6, Haselov izveštaj AA-u, br. 14, Rim, 7. I 1934.

⁵³ PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, cirkularno pismo Auswärtiges Amta Nr. II Balk. 107, G, Berlin, 18. I 1934.

⁵⁴ Vid. Giornale d'Italia, 5. I 1934.

⁵⁵ AMZV, Sofija 1934, Maksin izveštaj ZB nr. 4, Sofija, 22. I 1934.

⁵⁶ PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Ajzenlorov telegram br. 2, Atina, 8. I 1934.

⁵⁷ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18358, R 170/22/67. Povo-dom ovog izveštaja drugi sekretar u Forin ofisu Gejdž zabeležio je da Engleska nema nameru da interveniše u Bugarskoj.

Uoči Maksimosovog dolaska u London, Sardžent je izradio jedan memorandum, kao pripremni materijal za stavove u razgovorima s njim o pitanju balkanskog pakta. U memorandumu se konstatuje da Forin ofisu nije potpuno jasno šta Maksimos svojim putem u Rim, Pariz i London želi da postigne, niti je tačno obavešten kakvo je trenutno stanje pregovora za balkanski pakt i da li je cilj kome teže balkanske zemlje sistem bilateralnih paktova, kako je u početku predlagao Aras, ili jedan multilateralan pakt, za koji se zalagao Titulesku. Ocenjeno je da je za obe varijante esencijalno pitanje saradnja Bugarske, a da ona ostaje po strani jer ne želi da kompromituje svoje želje za reviziju mirovnih ugovora. Polazeći od toga ocenjeno je da je moguće da Maksimos u Londonu zatraži od britanske vlade da izvrši pritisak na Bugarsku da uđe u predloženi balkanski pakt. Konstatovano je da ne bi bilo preporučljivo da se izađe u susret takvoj želji, jer je dotadanjna linija britanske politike bila da se Bugarskoj savetuje da reguliše sva glavna nerešena pitanja sa svim susednim zemljama, kako bi sa njima imala što je moguće bolje odnose i da se ne priključe nikakvoj političkoj kombinaciji koja je usmerena protiv neke treće države — kao na primer pakt s Italijom koji bi bio uperen protiv Jugoslavije.

Polazeći od ovakvog stava, Sardžent je zaključio da ne bi bilo mudro ići dalje od toga ni u tadašnjim okolnostima, pogotovu sve dok se ne sazna više o suštini predloženog balkanskog pakta i o stavu pojedinih balkanskih zemalja po tom pitanju. On je sugerisao da se Maksimosu, ako insistira da Engleska interveniše u Sofiji u prilog bugarskog pristupanja balkanskom paktu, odgovori da Grčka, kao prvo, treba da uspostavi prijateljske, ekonomske i političke odnose s Bugarskom putem rešavanja svih otvorenih pitanja i zaključenja jednog šireg trgovinskog sporazuma. Time bi se u izvesnoj meri umanjila bugarska nepoverljivost i strahovanje i pripremio teren za bugarsku političku saradnju sa svim balkanskim susedima.⁵⁸

Maksimos je u Londonu imao razgovore sa ministrom inostranih poslova Sajmonom i funkcionerima Forin ofisa, specijalistima za jugoistočnu Evropu, Sardžentom i Omalijem. On je Sajmonu rekao da se radi o balkanskom paktu upetero, koji bi garantovao granice između država potpisnica. Priznao je da postoje teškoće za pridobijanje Bugarske da pristupi takvom aranžmanu, ali je podvukao da se nada u uspeh, jer veruje da je kralj Boris pristalica te ideje i da okleva samo zbog bugarskog javnog mnjenja. Zato je zaključio da pakt najpre može da bude potpisan učetvero, pa ako ovakav četvorni pakt bude postignut, onda bi Bugarska posle nekoliko meseci bila voljna da mu pristupi. On je tvrdio da je trenutni cilj bugarske spoljne politike da se Grčka i Turska suprotstave Jugoslaviji i Rumuniji, te da bi posle potpisivanja pakta učetvero, ovakva bugarska politika morala da doživi modifikaciju.

Sajmon se interesovao da li je već razmatran konkretan predlog teksta Balkanskog pakta i kakve odredbe on sadrži. Maksimos je odgovorio da je pakt zamišljen da konsoliduje mir na Balkanu i da, pre svega, postojeće granice budu priznate kao konačne.

Polazeći od dotadašnjeg stava Bugarske, Sajmon je izrazio sumnju u mogućnost da ona bude tako lako pridobijena za pakt koji garantuje postojeće granice, i ukazao na opasnost koja proizilazi od potpisivanja pakta

⁵⁸ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 279/22/67.

učetvero, koji bi u Bugarskoj bio shvaćen kao blok uperen protiv nje. On je zaključio da bi takav ishod teško mogao da doprinese konsolidaciji mira, pa je pitao Maksimosa da li Grčka ima u vidu mogućnost da Bugarska bude pozvana da potpiše pakt odmah, s tim da se prihvati svaka rezerva koju ona smatra neophodnom. Maksimos je odvratio da shvata razloge zbog kojih Sajmon iznosi ovu opomenu, ali da smatra da bi to bilo teško.⁵⁹

Sardžent i Omali su rekli Maksimosu da, ako Grčka želi da Bugarskoj olakša ulazak u jedan politički blok balkanskih zemalja, onda bi najbolji put za pripremanje terena bio da Grčka nastoji da postigne zadovoljavajuće rešenje otvorenih ekonomskih i finansijskih pitanja i da potpiše trgovinski ugovor s Bugarskom, o čemu su pregovori bili u toku.⁶⁰

Posle odlaska Maksimosa iz Londona, bugarski poslanik Hadžimišev, je tražio informacije o predmetu razgovora. Omali mu je uglavnom preneo sadržaj obaveštenja upućenog poslanstvu u Atini, ali je naglasio da je pogrešno ako shvati da je to ohrabrenje Bugarskoj da ostane van prijateljskih aranžmana sa svojim susedima. »Mi mislimo da bi za nju (Bugarsku, Ž. A.) bilo mudro da iskoristi svaku moguću priliku da demonstrira svoju želju da živi u dobrim odnosima sa svim svojim susedima, čak i ako oseća da nije u stanju da potpiše dokumenat koji bi mogao biti interpretiran kao napuštanje svih nada za reviziju«, zaključio je Omali.⁶¹

Za vreme svog boravka u Rimu, Parizu i Londonu Maksimos je davao izjave za štampu iz kojih je proizlazilo da je potpisivanje Balkanskog pakta učetvero gotova stvar, odnosno da će on »u neposrednoj budućnosti« biti potpisan, a da će se Bugarskoj ostaviti mogućnost da se kasnije pridruži. Do početka januara 1934. i predsednik grčke vlade Cالدaris (Tsaldaris) izražavao je rezerve u pogledu potpisivanja pakta učetvero, ali je posle Maksimosovih izjava u Rimu i Parizu i on dao jednu izjavu 11. januara 1934. godine, o tome da pregovori između četiri balkanske zemlje daju sigurnost da će pakt biti potpisan, a da se treba nadati da će mu i Bugarska pristupiti.⁶²

Ovakve izjave izazvale su uzbuđenje i uznemirenost u Bugarskoj, uz podvlačenje da se opet govori o Bugarskoj bez njenog direktnog učešća u rešavanju pitanja koja se nje tiču. Bugarski poslanik u Atini Nejkov, izjavio je čehoslovačkom poslaniku Višeku da je najava skorog potpisivanja balkanskog pakta iznenađenje za bugarsku vladu, koja do tada uopšte nije bila pozvana na razgovore o paktu niti je upoznata s njegovim odredbama. Iz toga se izvlačio zaključak da je pakt uperen protiv Bugarske. Cالدaris je još početkom meseca januara uveravao Nejkova da će Bugarskoj biti ostavljeno vremena da razmisli. On je jasno stavio do znanja da izmena ovog stava govori da Grčka, kao najslabija država, ima interesa da se balkanski pakt bez Bugarske što pre potpiše, kako bi bili eliminisani svi dotadnji rezultati politike jugoslovensko-bugarskog zbliženja i samim tim umanjena opasnost od bugarskih zahteva za dobijanje izlaska na Egejsko more.⁶³

⁵⁹ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18375, R 263/22/67, ili FO 343, Sajmonovo pismo Votterlou-u, br. 17, od 11. I 1934.

⁶⁰ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 263/22/67, Sardžentovo pismo Votterlou-u od 25. I 1934.

⁶¹ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 183, R 354/22/67, vid. i V. Bistricky, Diplomatski razvoj, 361.

⁶² AMZV, Atina, 1934, Izveštaj Višeka ZB Nr. 2 od 17. I 1934.

⁶³ AMZV, Atina, 1934, Višekov izveštaj ZB Nr. 2 od 17. I 1934.

Bugarsko uznemirenje je bilo pojačano kad je francuski ministar inostranih poslova Bonkur (Paul Boncour) na pitanje u Senatu 16. januara 1934. godine izjavio da je pakt koji treba da garantuje teritorijalni integritet zemalja potpisnica već jednodušno odobren od strane četiri balkanske zemlje i da se treba nadati da će mu se priključiti i Bugarska.⁶⁴ Ova izjava je u Bugarskoj imala utoliko veću težinu, što je francuski poslanik Kambon (Cambon) nekoliko dana ranije intervenisao kod predsednika vlade Nikole Mušanova da Bugarska ubrza svoju odluku o pristupanju balkanskom paktu. Kambon je izjavio Maksimosu da on u svojoj intervenciji nije išao tako daleko kao Bonkur, u svojoj izjavi u Senatu, već je želeo da Mušanova ubrza da najhitnije predloži formulu koja bi odgovarala Bugarskoj, kako je to bilo dogovoreno za vreme Borisove posete Beogradu, decembra 1933. godine.⁶⁵

Bugarsko reagovanje na Maksimosove izjave bile su predmet analize engleskog otpravnika poslova u Sofiji Džona Balfura. On je pisao Forin ofisu da Bugarska ne bi smela biti iznenađena vestima o predstojećem potpisivanju balkanskog pakta, jer je još Titulesku, prilikom svoje posete u jesen 1933. godine, obavestio vladu da je pakt o garantovanju teritorijalnog statusa quo-a u pripremi. Ljutnju bugarske vlade Balfur je objašnjavao nezadovoljstvom što je Maksimos izjavio da je pakt spreman za potpis pre nego što je Bugarska obavestena o njegovoj tačnoj sadržini.⁶⁶

Izjava Pola Bonkura 16. januara 1934. u Senatu u Bugarskoj je primljena s nezadovoljstvom. Funkcioner u Ministarstvu inostranih poslova Simeon Radev, izjavio je britanskom otpravniku poslova Džonu Balfuru da Bugari teško mogu da shvate kako Francuska odobrava pakt, kad dobro zna da Bugarska ne može da ga prihvati u toj formi, pogotovu ako se ima u vidu nedavno izražena želja i savet dat Borisu za vreme posete Parizu da radi na obnavljanju kontakata s Aleksandrom, kao prvom koraku ka eliminisanju spornih pitanja između Jugoslavije i Bugarske. Radev je smatrao da se ova promena francuskog držanja možda može objasniti strahom od neočekivanog uspeha u razvitku jugoslovensko-bugarskih odnosa, što može da ima za posledicu da Jugoslavija, koja se ne slaže po svim međunarodnim pitanjima s Francuskom, kao na primer po pitanju anšlusa Austrije, oslabi svoje veze s ostalim članicama Male Antante ili da na neki način zaključi s Bugarskom sporazum usmeren protiv Grčke i Turske.

Radev je dalje rekao da ova Bonkurova izjava ne može da skrene Bugarsku od njenog nastojanja za rekoncilijaciju sa susednim zemljama, ali da ni jedna bugarska vlada ne može da prihvati neki međunarodni instrument čiji bi cilj bio očuvanje status quo-a. Pri tome je tvrdio da to ne znači da će bugarska vlada učiniti nešto preuranjeno, jer zna da nije došlo vreme za postavljanje pitanja revizije granica.

Balfur je Radevu izneo stav engleske vlade, precizirajući da bi ona, iako nema nikakav direktan interes u ovim pitanjima, pozdravila svaki do-

⁶⁴ Za izjavu Pola Bonkura, vid. »Politika« od 17. I 1934.

⁶⁵ Kambon je i sam priznavao da je Bonkurova izjava imala negativan odjek u Bugarskoj i da je telegrafisao Parizu da takvi postupci ugrožavaju jugoslovensko-bugarsko zbliženje (AMZV, Sofija, 1934, Maksin izveštaj ZB Nr. 4 od 22. I 1934).

⁶⁶ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 593/22/67.

prinos učvršćenju mira na Balkanu i da bi, polazeći od toga, »bilo potpuno suprotno njenim intencijama ako Bugarska ostane van prijateljskih aranžmana njenih suseda«. ⁶⁷

Nasuprot nezadovoljstva zbog Bonkurove izjave, pisao je Balfur, bugarsko Ministarstvo inostranih poslova sa zadovoljstvom je primilo izveštaj svog poslanika u Londonu Hadžimiševa o izjavi engleskog državnog sekretara Sajmona, Maksimosu. Ova izjava je ohrabrila bugarsku vladu da napusti svoju zatvorenost i da traži sredstva i načina da uđe u formalne sporazume sa svojim susedima. Na osnovu ovih izjava Balfur je ocenio da će se sve dobro razvijati pod dva uslova: prvo, da buduća nastojanja ne budu usmerena na to da primoravaju Bugarsku da daje obećanja koja nije u stanju da dâ, i drugo, da Jugoslavija ponudi neke konkretne koncesije, makar i od minimalnog značaja, kako bi bio ublažen otpor bugarskog javnog mnjenja. »U suprotnom, pisao je Balfur, pokret za koncilijaciju (Balkana, Ž. A.) će kolapsirati; Bugarska će ostati još ogorčenija no što je bila pre nego je sadašnja paktomanija postala omiljena moda na Balkanu. Prema tome, ona bi postala lak plen Italije ili ma koga drugog, ko želi da lovi u mutnom«. Zato je zaključio da ne treba žurno sklapati pakt koji bi imao negativne posledice, već usvojiti politiku postepenog progressa. ⁶⁸

Maksimosove izjave o predstojećem skorom potpisivanju balkanskog pakta, sa ili bez Bugarske, sa negodovanjem su primljene i u Beogradu. Nemačkom poslaniku fon Herenu (Victor von Heeren) je rečeno u jugoslovenskom Ministarstvu inostranih poslova, da posle postignutih rezultata u jugoslovensko-bugarskim odnosima, jugoslovenska vlada ne vidi svoj interes u pristupanju jednom paktu koji je tako osoran prema Bugarskoj. Bugarski poslanik u Beogradu Georgi Kjoseivanov, takođe je izjavio Herenu da ne veruje u takvu krajnju nelojalnost Jugoslavije i Italije prema Bugarskoj. ⁶⁹

Četiri dana kasnije, Jevtić je izjavio Herenu da je Maksimos u svojim izjavama u Rimu preterao i da je to svesno preuveličavanje uveravanja koja je dobio u razgovorima u Zagrebu, a u želji da se jugoslovenska politika prikaže u antibugarskom svetlu, što je trebalo da ima dobar odjek u Rimu. On je tvrdio da je cilj pregovora zaključenje pakta svih balkanskih zemalja, uključujući i Bugarsku, a da o konkretnoj sadržini pakta još nisu doneti nikakvi konačni zaključci. Naglašeno je da jugoslovenska vlada smatra da treba sačekati rezultate posete kralja Borisa Bukureštu, koja je bila predviđena za kraj meseca januara. Jevtić je dalje podvlačio da jugoslovensko-bugarsko zbliženje nije upereno ni protiv koje treće zemlje i da nije u duhu jugoslovenske politike da se Bugarska izoluje. ⁷⁰

Čehoslovački otpravnik poslova u Beogradu je izveštavao da sa stanovišta jugoslovenske vlade potpisivanje Balkanskog pakta u najskorije vreme nije moguće, jer pregovori za regulisanje bilateralnih odnosa, koji su do tada vođeni, ne dozvoljavaju jugoslovenskoj vladi da u tom stadijumu prihvati

⁶⁷ PRO, FO 434, Part. I, Southern Europe, dok. No 44, str. 188, Balfurov izveštaj br. 15, Sofija, 19. I 1934.

⁶⁸ Kao napomena 66.

⁶⁹ PA, Abt, I Ib, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Herenov telegram br. 2, Beograd, 9. I 1934.

⁷⁰ PA, Abt, I Ib, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Herenov telegram br. 3, Beograd, 13. I 1934.

balkanski pakt bez učešća Bugarske,⁷¹ pogotovu što je Jugoslavija zainteresovana za dobre odnose s Bugarskom a i zbog italijanske politike na Balkanu, koja je jugoslovensko-bugarsku zaoštrjenost koristila kao instrument pritiska i slabljenja položaja Jugoslavije. U Ministarstvu inostranih poslova dobio je objašnjenje da je jugoslovenska vlada zainteresovanija za sređivanje odnosa s Bugarskom, nego za ceo Balkanski pakt i da nema naročiti interes za pakt bez Bugarske, jer bi time samo bio otežan proces sporazumevanja s njom koji je bio u toku.⁷²

Očigledno je iz ovih izjava da jugoslovenska vlada, u to vreme, još nije izgubila nadu da će se naći mogućnost da Bugarska pristupi Balkanskom paktu. Ostavljeno je bilo bugarskoj vladi da sama predloži formulu koja bi za nju bila prihvatljiva ali je u beogradskim vladajućim krugovima jasno izražavano mišljenje da bi to bilo obezbeđenje izlaska na Egejsko more.⁷³ Simptomatično je u tom smislu pisanje »Politike« da je britanski ministar inostranih poslova, Sajmon, savetovao Maksimosu da Grčka ne treba da zauzima sasvim negativan stav prema Bugarskoj i da treba da joj na bazi Nejskog mirovnog ugovora omogući pristup na Egejsko more, jer da britanska vlada ne želi da obećanja data mirovnim ugovorima ostanu mrtvo slovo na papiru.⁷⁴

I turska vlada, početkom januara, još nije bila izgubila nadu da će biti moguće da Bugarska bude pridobijena i priđe paktu. Aras je to jasno izjavio nemačkom ambasadoru Rozenbergu (Rosenberg) i naglasio da će Turska prihvatiti pakt učetvero tek kad se uveri da pristupanje Bugarske ne može da se obezbedi. Pošto je bila sigurna da Bugarska neće prihvatiti pakt sa striktnim formulacijama o garantovanju postojećih granica, turska vlada je bila spremna, kako je Aras tvrdio, da se tekst pakta »razvodni« u tolikoj meri da ga Bugarska može prihvatiti. Aras je kao moguće naveo tri različite varijante: 1) sklapanje običnog pakta o prijateljstvu i arbitraži, 2) pakt o nenapadanju i 3) sporazum o nepovredivosti granica ili, što je smatrao najprihvatljivijim, sporazum o vremenski ograničenom političkom primirju, koji bi sve aspiracije ostavio otvorenim za buduće rešavanje.⁷⁵

Aras je potvrdio Rozenbergu spremnost Turske, ako se Bugarska odmah uključi u pregovore ostale četiri zemlje, da založi sav svoj uticaj za takvu formulu pakta koja će voditi računa o bugarskoj osetljivosti i njenim aspiracijama. Smatrao je da bi se verovatno sve učesnice zadovoljile petogodišnjim ili šestogodišnjim političkim primirjem. Tražio je da se bugarskoj vladi savetuje da uzme učešće u pregovorima, jer ako i dalje ostane po

⁷¹ On ukazuje da je upravo tih dana došlo do manifestacija koje su doprinele zbliženju, kao što su bile izložba jugoslovenskog Udruženja primenjenih umetnika »Oblik« u Sofiji za vreme božićnih praznika; gostovanje beogradskog studentskog hora »Gusla« u Sofiji za vreme novogodišnjih praznika; gostovanje delegacije Udruženja bugarskih univerzitetski obrazovnih žena; razmena drugih umetničkih grupa, predstavničkih penklubova i drugo. Sve ove uzajamne posete korišćene su da se istakne obostrana želja naroda za zbliženjem.

⁷² AMZV, Beograd, 1934, Izveštaj otpravnik poslova ZB Nr. 5, od 14. I 1934.

⁷³ Isto.

⁷⁴ »Politika«, 14. I 1934.

⁷⁵ PA, Abt. IIb, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Rezenbergov izveštaj br. A 40/34 II, Ankara, 8. I 1934.

strani, ostale četiri države će same potpisati pakt, a to će onda biti pakt o garantovanju postojećih granica.⁷⁶

Rozenberg je ocenio da je strah turske vlade od jednostranog jugoslovensko-bugarskog zblizenja tako jak, da će turska vlada i pored svih Arasovih uveravanja, rado prihvatiti i pakt učetvero koji bi značio okruženje Bugarske.⁷⁷

Pitanje potpisivanja balkanskog pakta bilo je predmet razmatranja na sednici Stalnog saveta Male Antante u Zagrebu 22. januara 1933. godine.

Već uoči konferencije u Zagrebu sastali su se Jevtić i Titulesku. Između jugoslovenskog i rumunskog stava po pitanju balkanskog pakta i odnosa prema Bugarskoj postojala je osnovna razlika u tome, što je Titulesku insistirao na što hitnijem potpisivanju pakta, obrazlažući to opasnošću da Turska i Grčka mogu da budu odvučene u italijanski tabor ako se oteže, dok je Jevtić tražio da se ne žuri sve dok se ne nađe formula koja bi bila prihvatljiva i za Bugarsku, a isto tako da se omogući i pristupanje Albanije. Jevtić je na kraju prihvatio Tituleskuov kompromisni predlog da će on prilikom posete Borisa i Mušanova Bukureštu, krajem istog meseca, da se informiše kod Mušanova o bugarskom stavu, pa ako on odbije da pristupi paktu, saopštiće mu da će Jugoslavija, Rumunija, Turska i Grčka pakt uskoro potpisati bez Bugarske; a ako se složi da potpiše pakt o garantiji granica predaće mu tekst pakta.⁷⁸

O ovom preliminarnom sporazumu Titulesku je referisao na prvoj sednici Stalnog saveta 22. januara. Savet je zvanično potvrdio postupak koji su Jevtić i Titulesku prihvatili.⁷⁹

Kao što se iz napred iznetog može videti, jugoslovenska vlada se na sednici Male Antante konačno odlučila da potpiše balkanski pakt i bez Bugarske. Rezerve koje su učinjene da se još jednom pokuša da se razgovara s Mušanovim za vreme Borisove posete Bukureštu nisu ništa u suštini menjale, jer je bilo izvesno da Bugarska neće prihvatiti pakt koji garantuje postojeće granice i teritorijalni status quo, s obzirom da je ona to mnogo puta jasno stavila do znanja u dotadanjim pregovorima. Ona je to morala da učini, mada ne sasvim rado, jer su Titulesku i Maksimos insistirali na što skorijem potpisivanju, a Mušanov do tada nije istupio sa svojim predlogom za formulu koja bi bila prihvatljiva i za Bugarsku i omogućavala joj da pristupi paktu, kako su se on i Jevtić sporazumeli u decembru 1933. prilikom posete Borisa Beogradu. Potpisivanje pakta bez Bugarske umanjivalo je njegovu vrednost za Jugoslaviju, s obzirom da je ostajanje Bugarske van pakta ostavljalo mogućnost za dalje italijanske intrige i pritisak na Jugoslaviju. Zato je jugoslovenska vlada, kao kompenzaciju za ovu slabost pakta, insistirala na garantovanju albanskih granica i omogućavanju da i Albanija pristupi paktu.

⁷⁶ PA, Abt. IIB, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Rozenbergov telegram br. 10, Ankara, 10. I 1934.

⁷⁷ PA, Abt. IIB, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 6, Rozenbergov izveštaj br. A 40/34 II, Ankara, 8. I 1934.

⁷⁸ V. Bistricky, *Diplomatski razvoj*, 365.

⁷⁹ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, odgovorni redaktor George Mavroscu, Bukurešt, 1967, dok. br. 303, 534—536.

*Britanska intervencija u balkanskim zemljama u prilog uključenja
Bugarske u Balkanski pakt*

Odmah posle sednice Male Antante u Zagrebu, britanska diplomatija je preduzela korake da pomogne kurs za pronalaženje formule koja bi bila prihvatljiva za Bugarsku, kako bi i ona pristupila projektovanom balkanskom paktu. Britanski poslanik u Atini Voterlou, je 23. januara 1934. godine pisao da bi se izgledi popravili, ako bi ostale četiri balkanske države bile savetovane da odlože konačnu odluku dok ne budu zaključeni bugarsko-grčki pregovori za regulisanje finansijskih pitanja.⁸⁰

Polazeći od ovog i drugih izveštaja iz balkanskih zemalja, u kojima se govorilo da i posle sednice Stalnog saveta Male Antante u Zagrebu postoji razlika u stavovima Jugoslavije, Rumunije, Turske i Grčke prema predloženom paktu, Forin ofis je 25. januara uputio svim britanskim poslanicima u balkanskim zemljama, kao i ambasadorima u Parizu i Rimu, telegram u kome je iznet zvaničan stav britanske vlade, uz napomenu da je on ostao onakav kako je saopšten Maksimosu u Londonu. Taj stav je bio sledeći:

1. Svaki pakt koji teži opštoj pacifikaciji i saradnji poželjan je, pod uslovom da nije uperen ni protiv koje druge sile ili sila.

2. Ako Bugarska neće da se pridruži jednom paktu koji garantuje postojeće granice država potpisnica, bilo bi poželjnije da se izmene ciljevi pakta, tako da bi se obezbedilo bugarsko pristupanje, nego da ostale četiri balkanske zemlje zaključe pakt između sebe u okolnostima, koje bi paktu dale izgled da je uperen protiv Bugarske.

3. Bugarska bi trebalo da bude mudra pa da iskreno i revnosno saraduje u traženju solucije koja bi joj omogućila da pristupi petostranom paktu, kako je definisan pod tačkom 1.

4. Sređivanje ekonomskih i finansijskih spornih pitanja između Bugarske i njenih suseda moglo bi s uspehom da prethodi pregovorima za pakt s Bugarskom i ni po koju cenu ne bi smelo biti uslovljeno ili odloženo dok Bugarska ne pristane na opšti pakt. Ovo se naročito odnosilo na finansijske i ekonomske pregovore, koji su u to vreme vođeni između Grčke i Bugarske.

5. Bugarska vlada ne namerava da vrši intervenciju, već prepušta svojim predstavnicima, da ocene kada i u kojoj formi bi bilo korisno da ovo gledište stave do znanja vladama kod kojih su akreditovani.⁸¹

Britanski poslanici u balkanskim zemljama su preneli vladama kod kojih su akreditovani zvaničan stav svoje vlade prema projektovanom paktu. Henderson je to učinio 26. januara. On je tim povodom obavestio Forin ofis, da je jugoslovenska vlada svesna da je potpisivanje balkanskog pakta kome ne može da pristupi Bugarska obmana i da je zato nastojala pre sednice Saveta Male Antante u Zagrebu da od bugarske vlade dobije predlog pakta kome bi ona mogla pristupiti, ali ona nije ništa učinila. Bugarski poslanik u Beogradu Kjoseivanov se uoči sednice Male Antante vratio iz Sofije ne samo praznih ruku, već s jednom neodređenom izjavom da Bu-

⁸⁰ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 454/22/67, Voterlouov telegram br. 8, Atina, 23. I 1934.

⁸¹ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 454/22/67, telegram FO-a, London, 25. I 1934.

garska uopšte ne može da potpiše bez naročitog pominjanja člana 19. Pakta Društva naroda, koji je govorio o mogućnosti revizije mirovnih ugovora mirnim putem.⁸²

Jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova je, povodom Hendersonovog demarša i predaje beleške o stavu britanske vlade prema balkanskom paktu, instruiralo svog poslanika u Londonu da izjavi da je jugoslovenska vlada ulagala i da će i ubuduće ulagati sve napore da se omogući pristupanje Bugarske Balkanskom paktu: da je od bugarske vlada lojalno tražila da sama predloži formulu koju može prihvatiti; te da ni u kom slučaju jugoslovenska vlada neće pristati na pakt koji ne bi ostavljao otvorena vrata za kasnije pristupanje Bugarske.

Povodom britanskog insistiranja za jugoslovensko-bugarsko zbliženje i uključenje Bugarske u pakt, jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova je napominjalo da Velika Britanija, koja je ranije ostavljala utisak »da veruje da su suprotnosti između Jugoslavije i Bugarske potrebne ravnoteži snaga na Balkanu, ravnoteži koja održava mir«, sada otvoreno radi za sporazum između Jugoslavije i Bugarske. Ocenjeno je da je razlog za ovakav britanski stav verovanje »da ćemo na taj način biti više nezavisni i manje pod uticajem Francuske, a možda i francusko-sovjetske kombinacije«.⁸³

Dok je jugoslovenska vlada imala stav blizak stavu britanske vlade i nastojala da pokuša da se nađe formula prihvatljiva za Bugarsku, Titulesku je insistirao na sklapanju pakta, polazeći ne samo od moguće opasnosti da Grčka i Turska prestanu da slede politiku saradnje s ostalim balkanskim zemljama i da potpadnu pod uticaj Italije, već i zbog unutrašnje situacije u Rumuniji i budućnosti čitave Male Antante. Zato je jugoslovenska vlada na kraju morala da se u principu saglasi s potpisivanjem pakta sa, ili bez Bugarske. Pišući o ovome, Henderson je tvrdio da ona još uvek nastoji da dobije u vremenu i da nađe formulu koja bi, u svakom slučaju, ostavljala otvorena vrata za pristupanje Bugarske. Zato je sugerirao da bi bilo korisno ubediti bugarsku vladu da predloži formulu koju bi mogla da potpiše. On je konstatovao da je istina u tome, što su Rumunija, Grčka i Turska osetljive zbog straha od mogućeg saveza između Jugoslavije i Bugarske, koji bi mogao da poremeti ravnotežu na Balkanu.⁸⁴

Kad je dobio zvaničan stav britanske vlade, francuski ministar inostranih poslova Pol Bonkur je izjavio britanskom ambasadoru Kembelu (Cembell), da je francuska vlada, slično britanskoj, izbegavala da uzme ma kakvo aktivno učešće u diskusijama o balkanskom paktu i da je tražila od jugoslovenske vlade da se »ide lagano«, kako bi se Bugarskoj pružila mogućnost da se odluči za priključenje, jer je i po njenom mišljenju pakt upetetero bio daleko vredniji nego pakt učetero. Međutim, ona je smatrala da postoji opasnost da čitava kombinacija padne u vodu, ako se radi Bugarske, potpi-

⁸² PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, Hendersonov izveštaj br. 20, Beograd, 31. I 1934.

⁸³ DASSIP, LP, 1934, Poverljiva arhiva, kut. I, fasc. »Strogo poverljivo«, Purićevo pismo poslanstvu u Londonu, Str. pov. br. 115, Beograd, 27. I 1934, LP, str. pov. br. 106, London, 5. II 1934.

⁸⁴ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 567/22/67, Hendersonov telegram br. 3, Beograd, 26. I 1934.

sivanje pakta suviše odlaže zato je zaključila da je bolji i pakt učetvero, nego nikakav.⁸⁵

Grčki ministar inostranih poslova Maksimos, izbegavao je da otvoreno iznese svoj stav prema britanskom insistiranju da se ne sklapa pakt bez učešća Bugarske. Voterlou je zaključio da sve indikacije sugerišu da je grčka vlada delovala kao oruđe Turske, kad je insistirala na sklapanju pakta učetvero »uz diskretnu podršku Italije« i da je »krajnji cilj obe države da se obezbedi permanentno razdvajanje Bugarske od Jugoslavije«.⁸⁶

U Rumunskom ministarstvu inostranih poslova, britanskom poslaniku Palereu su izjavili da će pakt učetvero biti potpisan u roku od nedelju dana, jer je bugarska vlada odbila da ga potpiše.⁸⁷

Na osnovu izveštaja dobijenih od svojih predstavnika u Rimu, Parizu i svim balkanskim zemljama, u Forin ofisu je zaključeno da će pakt učetvero ipak biti potpisan. U belešci koju je sačinio Galop (Gallop) konstatuje se da krivica »za ovu nesretnu odluku« ostaje na Turskoj i Grčkoj, uprkos dobrim savetima koji su u Londonu dati Maksimosu. Kao motiv za ovakav stav pomenuti su: želja za diplomatskim prestižom i strah od suviše velikog poboljšanja jugoslovensko-bugarskih odnosa.

O projektovanom paktu učetvero, u Galopovoj se belešci još kaže:

»Pakt neće biti onaj široki Balkanski Lokarno kome smo se mi više godina nadali, jer je ozbiljno oštećen izostavljanjem Bugarske i, u manjoj meri, izostavljanjem Albanije.

Francuzi su delimično krivi, jer više vole pakt učetvero nego nikakav, polazeći od osnove da svaki pakt unekoliko doprinosi bezbednosti«.

Pošto je Bugarska odbijala da se priključi opštem balkanskom paktu kojim bi bilo garantovano postojeće teritorijalno stanje, Galop je zaključio da Francuska nije uspeła da istisne Italiju kao bugarskog protektora, što je u jesen 1933. godine izgledalo moguće.⁸⁸

Pošto je verovao da konačan tekst balkanskog pakta još nije sastavljen, Galop je smatrao da još ima nade da britansko upozorenje donese neke rezultate i da će biti učinjeni pokušaji da se nađe formula koja će ostaviti otvorena vrata za kasnije pristupanje Bugarske. On je ocenio da neće biti vojnog saveza niti »neograničenih garantija«, kao što je Rumunija na početku tražila, ali da, s druge strane, nema ni izgleda da će Bugarska u dogledno vreme biti spremna da pristupi paktu, čak i bezazlenom. Pristupanje Bugarske je smatrao mogućim ako bi pakt bio izmenjen u smislu britanskih preporuka.

Galop je zaključio da je teško predvideti kakav će biti efekat pakta kad bude zaključen. »Možda su Francuzi u pravu kad misle da je pola pogače bolje nego ništa. Ja sam više sklon da mislim, budući da je Bugarska naj-

⁸⁵ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, Fasc. 19385, R 569/22/67, Kembelov telegram FO-u, br. 28, Saving, Pariz, 28. I 1934.

⁸⁶ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 577/22/67, Voterlouov telegram br. 9, Atina, 28. I 1934.

⁸⁷ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 568/22/67, Palereov telegram br. 14, Bukurešt, 28. I 1934.

⁸⁸ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, Beleška uz R 577/22/67.

Na margini Galopove beleške Sardžent je zabeležio da je francuska politika sledila cilj da pridobije balkanske zemlje za opšti balkanski pakt koji bi Grčku i Tursku doveo u njenu političku orbitu.

interesantnija tačka cele balkanske situacije, da je ova konkretna polovina pogače lošija nego ništa, jer to na neodređeno vreme odlaže svaki izgled za obezbeđenje cele pogače. Polazeći od nedvosmislenih izjava da bugarska vlada nije u stanju da prihvati postojeće teritorijalno stanje Galop je zaključio da je preuranjeno potpisivanje pakta korak u pogrešnom pravcu.⁸⁹

Pošto je Henderson telegrafisao da sumnja da će jugoslovenska vlada pristati na ma kakav opšti balkanski pakt koji nije u tolikoj meri ublažen da bi otežao bugarskoj vladi da ga konačno odbije, stalni državni sekretar u Forin ofisu Vansitart (Robert Vansitart) je zaključio da ima nade da jugoslovenska vlada još uvek može da uspe da odloži potpisivanje ili da ublaži tekst pakta tako da bi i Bugarska mogla da mu priđe. Zato je naložio da se preduzme intervencija u Pragu i Bukureštu, jer je predstojala poseta kralja Borisa i Mušanova Rumuniji.⁹⁰

Aktivnost britanske diplomatije u vreme parafiranja Balkanskog sporazuma 4. II 1934.

Od posete Borisa i Mušanova Beogradu, Bugarska je izražavala spremnost da se priključi planiranom balkanskom paktu, ali to je bilo samo u načelu, jer ona zvanično nije bila upoznata sa predlogom teksta pakta. Istovremeno, ona je nastojala da postigne što veće odlaganje potpisivanja pakta. Poslednji pokušaj da se Bugarska pridobije za pristupanje paktu bio je učinjen prilikom posete Borisa i Mušanova Bukureštu 26. januara 1934. godine. Na Tituleskuovo insistiranje, Mušanov je zatražio od njega da pokaže ovlašćenje i tekst pakta, da može pregovarati i u ime ostale tri zemlje, ali je Titulesku odgovorio da takvi dokumenti ne postoje, već samo načelo priznavanja status quo-a i uzajamno garantovanje postojećih granica, koja Bugarska mora prihvatiti ako želi da pristupi paktu. Mušanov je odbio prihvatanje načela koja oduzimaju Bugarskoj svaku nadu na mirnu reviziju odredaba mirovnih ugovora o granicama na osnovu čl. 19 Pakta Društva naroda, i umesto jednog regionalnog pakta o garantovanju granica predložio potpisivanje sistema bilateralnih paktova o nenapadanju.⁹¹

Odbijanje Bugarske da potpiše pakt koji garantuje teritorijalni status quo Titulesku je iskoristio da insistira na što skorijem parafiranju pakta, obrazlažući da bi otezanjem Turska i Grčka mogle biti oterane u italijanski tabor. Jugoslovenska vlada je nerado prihvatila pakt učetvero, ali da ne bi bila optužena da odbija pakt bez Bugarske zbog nekih tajnih pregovora s njom, prihvatila je formulu da je bolji i pakt bez Bugarske nego nikakav, pa je 4. februara u Beogradu parafiran Pakt Balkanskog sporazuma.

Živu diplomatsku aktivnost koja se razvila krajem januara i prvih dana februara 1934. godine britanska diplomatija je budno pratila i nije napustila pokušaje da privoli vlade balkanskih zemalja da ne dozvole izostavljanje Bugarske iz pakta. Ona se nadala da će to moći da postigne ako ohrabri nastojanja jugoslovenske vlade da se pronade formula koja bi bila prihvatljiva i za Bugarsku.

⁸⁹ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 577/22/67.

⁹⁰ Isto, R 577 i 607/22/67.

⁹¹ AMZV, Sofija, 1934, ZB, Nr. 8 od 2. II 1934.

Britanski poslanik u Beogradu Nevil Henderson je 31. januara izveštavao da jugoslovenska vlada još uvek nije sklona da bude »zbrzana« i uđe u neki pakt sračunat na to da poremeti dalji napredak jugoslovensko-bugarskog zbliženja. Jevtić je 31. januara izjavio Hendersonu da bi više voleo da svoje kolege iz Rumunije, Grčke i Turske pošalje iz Beograda praznih ruku, nego da potpiše dokumenat koji bi otuđivao Bugarsku. »Glavni cilj njegove politike na Balkanu, pisao je Henderson, bio je i uvek će biti — dobri odnosi s Bugarima«. Polazeći od toga Henderson je zaključio da nije sigurno da će na sastanku ministara inostranih poslova četiriju zemalja u Beogradu biti potpisan pakt ili postignuta definitivna saglasnost o njemu. Henderson je smatrao da je Jevtić jedino spreman da razmotri predlog koji mu bude bio podnet. Iz toga je zaključio da je jugoslovenska vlada sa zadovoljstvom primila britansku izjavu o balkanskom paktu, pa da zato »Titulesku neće imati lak uspeh, kako izgleda da očekuje«.

Henderson je imao razgovor i s grčkim poslanikom u Beogradu Melasom, kome je izjavio da bi žurba da se potpiše opšti balkanski pakt na bazi očuvanja postojećih granica, koji isključuje Bugarsku i Albaniju, u stvari oslabljuje stanje stvoreno bilateralnim paktovima od 1933. godine. On je isto tako izjavio da svet ne bi odobrio pakt koji Bugarskoj »ispod nosa zatvara vrata«, a pakt koji zaista ostavlja otvorena vrata za priključenje Bugarske u bliskoj budućnosti nije potreban.

Melas je odgovorio da, pošto Bugarska u svakom slučaju neće da potpiše, nekakav pakt mora biti zaključen bez nje, jer bi inače čitava stvar doživela fijasko. Henderson je ocenio da će to biti glavni argument za pridobijanje jugoslovenske vlade da potpiše pakt bez Bugarske.⁹²

Henderson je verovao da će Jevtić ipak uspeti da se odupre da ne bude uvučen u pakt koji zaista ne ostaje otvoren za Bugarsku, po mogućnosti i za Albaniju, jer bi sklapanje opšteg balkanskog pakta koji bi zaobilazio Albaniju predstavljao prećutno priznavanje specijalnog položaja Italije u Albaniji, što bi bilo neprijatno za Jugoslaviju.⁹³

I poslanik u Atini, Voterlou još jednom je 1. februara pokušao da utiče na predsednika vlade Caldarisa da ne treba požurivati potpisivanje opšteg balkanskog pakta kome ne bi pristupila Bugarska, ali je ovaj odgovorio da se nalazi u teškoj položaju, jer ako ne bude iskorišćena nastala povoljna prilika da se Grčka učini bezbednom, ona na kraju može da se suoči s neprijateljskom jugoslovensko-bugarskom kombinacijom. Voterlou je primetio da je ovakvo strahovanje Grčke nerealno, ali ni sam nije verovao da je time mogao da utiče na Caldarisa.⁹⁴

Uoči predviđenog sastanka četvorice ministara inostranih poslova u Beogradu 3. februara, poslanik u Sofiji Bentink telegrafisao je da je francuski poslanik sugerirao svojoj vladi da dâ mig jugoslovenskoj vladi da na sastanak

⁹² On je smatrao da će biti teško jugoslovenskoj vladi da se odupre pritisku ne samo iz straha da Turska i Grčka ne budu privučene u italijansku uticajnu sferu, već i zbog Tituleskuovog ličnog položaja u Rumuniji. Neuspeh u ovom pitanju značio bi dalji pad njegovog prestiža, a i prestiža same Male Antante, jer bi bilo pokazano da ne postoji solidarnost u njenim redovima.

⁹³ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, Henderssonov izveštaj br. 20, Beograd, 31. I 1934.

⁹⁴ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 664/22/67.

U Beogradu pozove i Mušanova. Bentink je pitao Forin ofis da li bi i Velika Britanija mogla da podrži ovaj korak, ako se francuska vlada s tim složi.⁹⁵

U isto vreme slična sugestija stigla je i iz Ankare. Kad je engleski ambasador Loren (Percy Loraine) saopštio stav britanske vlade Ministarstvu inostranih poslova, dobio je odgovor od zamenika ministra inostranih poslova da je gledište turske vlade veoma slično britanskom. On je izjavio da Turska ne želi da Bugarska bude izolovana, ali da je problem u tome što bugarska vlada ne zna, ili neće da kaže, šta želi. Tvrdio je da je ona, u proteklim razgovorima sa predstavnicima balkanskih zemalja, svakoj zemlji izjavljivala da prema njoj nema teritorijalnih revandikacija, ali da ima na drugoj strani.

Što se tiče Albanije, pomoćnik ministra je izjavio da ona nije bila pozvana da učestvuje u paktu zbog njenih specijalnih odnosa s Italijom i zbog odluke konferencije ambasadora velikih sila od 1921. godine, kojom je u izvesnoj meri ograničen albanski suverenitet. U svakom slučaju, on je smatrao da pitanje stava Albanije nije esencijalno, nasuprot neospornom značaju Bugarske, pa je Aras instruiran od strane vlade da bi bilo potrebno da i bugarski predstavnik bude pozvan u Beograd, da bar bude posmatrač parafiranja pakta.⁹⁶

Na osnovu do tada dobijenih izveštaja, Galop je 2. februara zabeležio da uoči sastanka ministara inostranih poslova u Beogradu još nije postignut sporazum o konačnom tekstu pakta i da, pošto je britanska vlada mišljenja »da je potpisivanje ovakvog pakta bez Bugarske krajnje nepoželjno«, još postoji nada da se ipak u poslednjem momentu usvoji britanski savet za obazrivost. Pri tome je najveća nada polagana u Jugoslaviju, za koju se čvrsto verovalo da nije sklona da prihvati ma kakav korak koji bi ometao njeno zbliženje s Bugarskom. O tome je Galop pisao: »Mi takođe imamo razloga da mislimo da je izostavljanje Albanije iz pakta u njenim (jugoslovenske vlade Ž. A.) očima vrlo ozbiljan nedostatak. Ako mi zbog toga još uvek gajimo nadu da sprečimo da pakt bude potpisan, ili u najmanju ruku da obezbedimo da bude potpisan u takvim uslovima koji će što je moguće manje vredati Bugarsku, onda je Beograd mesto gde moramo delovati«. Zato je preporučio da bi trebalo prihvatiti sugestiju za upućivanje poziva Mušanovu da prisustvuje sastanku ministara inostranih poslova u Beogradu i da u tom smislu treba instruirati Hendersona da to neformalno preporuči jugoslovenskoj vladi.⁹⁷

Ostali funkcioneri Forin ofisa, Sardžent i Kadogan (Cadogan), imali su manje optimističko mišljenje u pogledu mogućnosti da bugarska vlada prihvati poziv za prisustvovanje sastanku u Beogradu. Zato je 2. februara Hendersonu upućen telegram u kome je naglašeno da je sumnjivo da bi bugarska vlada dobro primila poziv u poslednjem momentu i da Mušanov ne bi išao u Beograd ako ne bi dobio obećanje da neće biti potpisan pakt koji sadrži uslove koji su neprihvatljivi za Bugarsku. Robert Vansitart je naglasio da je Forin ofis potpuno saglasan da se Bugarska, ako je moguće,

⁹⁵ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 669/22/67, Bentinkov telegram br. 7, Sofija, 1. II 1934.

⁹⁶ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 684/22/67.

⁹⁷ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 684/22/67, Galopova beleška.

uključi u konsultacije u bilo kojoj fazi i ovlastio je Hendersona da sam, ili zajedno s francuskim poslanikom, iznese jugoslovenskoj vladi važnost održavanja uske veze s bugarskom vladom ili preko poslanika Kjoseivanova ili preko specijalno pozvanog predstavnika bugarske vlade na sastanak ministara inostranih poslova.⁹⁸

Međutim, istog dana poslanik u Bukureštu Palere (Paleret) je telegrafisao da mu je turski poslanik izjavio da turska vlada više od svih balkanskih vlada želi da se Bugarska umiri, ali ova je krajnje beskompromisna, pa je čak odbila i ponudu za ekonomski izlaz na Egejsko more, jer više voli da sačuva svoje teritorijalne revandikacije. Palere je dalje pisao, da je dobio obavještenje da je Aras spreman da odmah potpiše pakt i da dotle nije čuo za sugestiju da i bugarski predstavnik bude pozvat da prisustvuje parafiranju.⁹⁹

Henderson je takođe javio da je suviše kasno da se uputi poziv bugarskoj vladi, »koja ne treba da optužuje nikog drugog do samu sebe ako pakt bude potpisan bez njenog učešća«. On je ukazivao da treba priznati da je bugarska vlada bila krajnje rezervisana. Pre dolaska Arasa, Tituleska i Maksimosa, bugarski poslanik u Beogradu Kjoseivanov bio je pozvan od strane jugoslovenskog Ministarstva inostranih poslova da ode u Sofiju da konsultuje bugarsku vladu i donese njen predlog. Međutim, jedini predlog koji je doneo iz Sofije bio je pakt o nenadapanju bez formule o definiciji agresora.

»Držanje bugarske vlade učinilo je položaj Jugoslavije teškim. Ako bi odbila da potpiše pakt, ostale države bi smatrale da je time potvrđena sumnja da Jugoslavija ima tajni sporazum s Bugarskom za eventualnu izmenu granica na njihovu štetu. Iz razloga ličnog prestiža rumunski i grčki ministri insistiraju na paktu po svaku cenu. Apsurdnost da pakt bude parafiran ovde, a potpisan u Atini nema drugog objašnjenja«. Polazeći od napred citiranog, Henderson je zaključio da u takvim okolnostima ne vidi drugu alternativu, nego da se prihvati nekakav pakt. Povodom toga on je pisao da će jugoslovenska vlada učiniti sve što može da ostavi otvorena vrata u korist Bugarske i Albanije i insistiraće da važenje pakta bude što je moguće kraće — najviše pet do deset godina. Dalje je saopštavao da je stalno težio očuvanju uskog kontakta s bugarskom vladom i da je privatno saopštio poruku Forin ofisa za upućivanje poziva bugarskoj vladi da uputi svog predstavnika na sastanak ministara inostranih poslova u Beogradu kako joj ne bi bili dati razlozi za opravdane žalbe. Ako bi finalni tekst balkanskog pakta bio »razuman«, on je smatrao da bi trebalo i bugarskoj vladi sugerirati da je pametno da i ona bude razumna.¹⁰⁰

Poslanik u Bukureštu Palere, imao je razgovor s Tituleskuom uoči njegovog odlaska za Beograd i preneo je želje britanske vlade da se obazrivo postupa s Bugarskom. Titulesku je izjavio da misli da je bilo teško tretirati Bugarsku sa više obzira. On je naglasio da su uslovi pakta bili regulisani od strane 4 zemlje, iako još stvarno ne parafirani, još u oktobru 1933.

⁹⁸ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 669/22/67, Vansitartov telegram Hendersonu br. 6, London, 2. II 1934.

⁹⁹ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 700/22/67.

¹⁰⁰ PRO, FO 371, 1934, fasc. 18385, R 717/22/67, Hendersonov telegram br. 5, Beograd, 2. I 1937.

godine, ali je potpisivanje odlagano u nadi da će Bugarska naći načina da mu se priključi, što ona nije učinila.¹⁰¹

Titulesku je potvrdio Palereu da nije predao tekst pakta Mušanovu kad je ovaj to tražio, jer je smatrao da je to samo izgovor i način da se čitava stvar odugovlači, već mu je pročitao sadržaj i naglasio da je osnovno pitanje da li je Bugarska spremna da garantuje postojeće granice, na što je Mušanov odgovorio da je to nemoguće.

Palere je zaključio da ima malo nade da četiri države pristanu da modifikuju tekst pakta, tako da obezbede da Bugarska može odmah da mu pristupi i naglasio da bi bilo teško očekivati da one tako nešto učine, jer ako propuste šansu za sporazum između sebe, postoji opasnost da se takav trenutak nikad više ne pojavi i da je sporno da li će okolnosti na kraju privoleti Bugarsku za definitivni prijateljski sporazum sa susedima.

Titulesku je takođe izjavio da je zaključenje opšteg balkanskog pakta odgovor na mađarsku revizionističku kampanju. Na primjedbu Palerea da rumunsko-mađarske granice nisu obuhvaćene predloženim garantijama koje treba da prihvate potpisnice balkanskog pakta, Titulesku je odgovorio da je to tačno, ali da će potpisivanje pakta pokazati, da, dok Mađarska može računati na podršku jednog broja britanskih članova Parlamenta, Rumunija ima iza sebe pored Jugoslavije i Čehoslovačke još i Grčku i Tursku.¹⁰²

Pošto je Balkanski pakt bio parafiran u Beogradu 4. februara, Henderson je pisao da bi bilateralni paktovi koji su bili zaključeni između balkanskih zemalja nudili potrebnu bezbednost, da su učesnici pokazali malo više strpljenja u postupcima prema Bugarskoj i da su se potrudili da izgrade zdravije osnove u međusobnim odnosima sređivanjem ekonomskih, finansijskih i kulturnih poteškoća koje su postojale. On ističe da je Jugoslavija više volela takav kurs, ali su ostale tri zemlje u paktu videle priliku ne samo da obezbede mnogo željeni balkanski mir, već i da za izvesno vreme spreče opasnost od intimnog jugoslovensko-bugarskog zблиženja. Pored toga on opet ukazuje na Tituleskuovu i Maksimosovu želju za očuvanjem ličnog prestiža u svojim zemljama.

Henderson je položaj Jugoslavije ocenio kao veoma težak, jer je morala da vodi računa o željama Rumunije kao partnera iz Male Antante i da ne dovede do otuđivanja Grčke i Turske, jer bi to značilo anuliranje bilateralnih paktova s njima i ponovno prepuštanje Balkana intrigama sa strane. Na drugoj strani, ona je morala da se stara da ne učini ništa što bi moglo da unazadi trend za zблиženje s Bugarskom.

Što se tiče držanja Bugarske, Henderson je smatrao da ona ne samo što nije stvarno pomagala da se nađe prihvatljivo rešenje, već je njen stav neiskren. Tu podseća da je Boris u decembru prethodne godine obećao Aleksandru da će predložiti uslove balkanskog pakta koji su prihvatljivi za Bugarsku, ali to nikad nije učinio. Za predlog koji je Kjosefivanov doneo

¹⁰¹ Titulesku se ovom prilikom žalio Palereu da je Mušanov nepouzdan. On je u jesen 1933. godine obavestio jugoslovensku vladu da je Titulesku, navodno, predložio teritorijalne modifikacije u korist Bugarske, a kad je došao u Bukurešt pravio se kao da nikad nije čuo za predlog da i Bugarska treba da pristupi opštem balkanskom paktu, iako je on (Titulesku) diskutovao to pitanje prilikom posete Sofiji oktobra 1933. godine.

¹⁰² PRO, FO 434, Southern Europe, Part I, dok. br. 48, str. 174, R 850/22/67, Izveštaj Palerea br. 24, Bukurešt, 2. II 1934.

iz Sofije uoči sednice Stalnog saveta Male Antante u Zagrebu, kaže da je jasno pokazao neiskrenost Bugarske, jer ako je Jugoslavija bila spremna da odustane od zahteva za odricanje Bugarske od njenih nada za reviziju mirovnog ugovora, ova nije smela da insistira na izričitom pominjanju revizije. Tako je zagrebačka prilika propuštena.

Henderson je i drugi bugarski predlog za sklapanje bilateralnih paktova o nenapadanju, bez klauzule o definiciji agresora, smatrao samo manevrom, jer ako je stvarno bila spremna da potpiše bilateralne ugovore sa svim susjednim zemljama, zašto onda ne jedan opšti pakt.¹⁰³

Polazeći od ovakvih ocena, Henderson je smatrao da je bilo bespredmetno pozivati bugarske predstavnike da učestvuju u finalnim razgovorima u Beogradu i da su neopravdane njihove žalbe da sa njima nije održavan kontakt, jer su bili u potpunosti obavešteni o generalnoj liniji predloženog pakta, čiji je finalni tekst parafiran tek 4. februara, posle nekoliko meseci pregovaranja. On je tvrdio da Bugarska, u stvari, nije želela da ima četiri saveznika, zainteresovana za očuvanje teritorijalnog statusa quo-a, već da je nastojala da nađe jednog ili više saveznika među jačim balkanskim zemljama da bi joj oni pomogli da dobije kompenzaciju na račun slabijih, odnosno na račun Grčke. Prema Hendersonu, to je bilo jasno i jugoslovenskoj vladi. On se pri tome poziva na uvodnik beogradske *Politike*, koja je izrazila žaljenje zbog odsustva bugarskog predstavnika na sastanku u Beogradu, »jer je sporazum sa Bugarskom jedna od važnih grana naše spoljne politike. Ali mi taj sporazum ne možemo da ostvarimo bez njihovog pristanka, a još manje da ga platimo tuđom imovinom. Na toj bazi sporazum je nemoguć«.¹⁰⁴

Britansko reagovanje na potpisivanje Balkanskog pakta. Kominike od 9. februara 1934.

Nastojanja Velike Britanije da spreči potpisivanje Balkanskog pakta bez Bugarske nisu urodila plodom. Pakt je potpisan i objavljen 9. februara u Atini. Reagovanje britanske diplomatije prema paktu učetvero pokazao je da je on, po njenom shvatanju, lošiji no što je očekivala. Deo grčke vladine štampe je u vreme potpisivanja pakta doneo vesti da je britanska vlada ovlasila svoje diplomatske predstavnike u balkanskim zemljama potpisnicama, da ovim vladama izraze čestitanja povodom potpisivanja Balkanskog pakta. Voterlou je ovo protumačio kao političku igru u partijskoj borbi u Grčkoj, odnosno kao potez vlade koji bi razoružao otpor opozicionih partija protiv Pakta. Pošto zvaničan stav britanske vlade, koji je bio saopšten balkanskim vladama, nije bio objavljen i ovakvo pisanje grčke štampe moglo da stvori pogrešnu sliku o njemu, Voterlou je tražio saglasnost da ovakve vesti demantuje. Forin ofis se saglasio i on je 9. februara 1934. godine dao kominike za štampu u kome je zvanično demantovao vesti da je britanska vlada pozdravila Pakt i naložila svojim poslanicima da izraze čestitke zemljama potpisnicama. U kominikeu se dalje govorilo da je britanska vlada

¹⁰³ PRO, FO 434, Southern Europe, Part I, dok. br. 56, str. 187, Hendersonov izveštaj br. 24, Beograd, 5. II 1934, R 939/22/67.

¹⁰⁴ »Politika«, 3. II 1934.

ovlastila svoje poslanike da prenesu vladama četiriju balkanskih zemalja da ona povoljno gleda na sve balkanske paktove koji teže opštoj pacifikaciji i kooperaciji pod pretpostavkom da nisu upereni protiv neke treće države, ili država, i da su odredbe pakta tako koncipirane da obezbeđuju i pristupanje Bugarske.¹⁰⁵

Ovaj Voterlouov kominike je jasno pokazao čitavoj javnosti Grčke i ostalih balkanskih zemalja da britanska vlada ne odobrava pakt u kome ne učestvuje i Bugarska. To je slabilo pozicije grčke vlade, pa je ona odmah preduzela korake da to donekle ublaži.

Grčki poslanik u Londonu Kaklamanos (Caclamamos), preneo je Forin ofisu »bol i iznenađenje« ministra inostranih poslova Maksimosa zbog atinskog kominikea. Prema oceni Forin ofisa on je bio svestan da ne može da opovrgne okolnosti koje su učinile nužnim ovaj kominike, pa je zato kao opravdanje iznosio tvrdnju da grčka štampa ne bi nikada rekla takve stvari da je Maksimos u to vreme bio u Atini. Ministar inostranih poslova Džon Sajmon, odgovorio je da je Maksimosa poruka suvišna i da je demantovanje stavova koje je grčka štampa pripisivala britanskoj vladi bilo ne samo opravdano, već i apsolutno neophodno u postojećim okolnostima i da su te okolnosti stvorene od strane grčke vlade. Kaklamanos je na to požurio da objasni da on ni na koji način ne ulaže protest zbog Voterlouovog kominikea, i da je jedini razlog što mu je Maksimos naložio da prenese njegovu poruku Sajmonu u tome, što su njih dvojica nedavno diskutovali o pitanju Balkanskog pakta. Na to je Sajmon odgovorio da su te diskusije bile takve da nisu mogle da ostave nikakvu sumnju kod grčke vlade o stavu Velike Britanije prema Paktu i da je otuda još veće iznenađenje zbog stavova koji su joj pripisivani u grčkoj štampi i ako je reč o ulaganju protesta, onda je britanska vlada ta koja ima prvenstveno pravo na to.¹⁰⁶

Istovremeno s korakom Kaklamanosa u Londonu, Maksimos je u Atini razgovarao sa Voterlouom. Žalio se da je opozicija iskoristila njegov kominike za svoje partijske ciljeve i pitao ga je šta misli da preduzme tim povodom. Voterlou je odgovorio da smatra da je najbolje da ne preduzima ništa i da je grčka vlada sama kriva što je dozvolila da njena štampa pripisuje Velikoj Britaniji držanje koje nije tačno. Time je učinila neizbežnim objavljivanje grčkoj vladi ranije dobro poznatog gledišta britanske vlade o problemu balkanskog mira. Da bi se javnosti pokazalo da Britanija nije protiv Balkanskog pakta, Maksimos je tražio od Voterlou-a da pozove na večeru njega, Tituleska i Arasa, pošto je Jevtić već napustio Atinu i vratio se u Beograd. Voterlou je morao da prihvati ovaj zahtev i iste večeri je priredio večeru za tri ministra inostranih poslova. Ovo je grčka vladina štampa iskoristila da dokazuje kako, na kraju krajeva, Velika Britanija ipak nije nezadovoljna Balkanskim paktom, jer »večera je bitnija od kominikea«.

Voterlou je izveštavao da je unapred predvideo da će kominike ubediti grčku vladu i da će oživeti zabludu, koja je duboko usađena u grčko javno mnjenje, da u balkanskim pitanjima Velika Britanija ima tendenciju da drži stranu Bugarskoj protiv Grčke. Ali podvlačio je da je bio siguran da će ova izjava uticati da Grčka, Turska i Rumunija budu mnogo popustljivije prema

¹⁰⁵ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 809/22/67. Vid. i »Messenger d'Athenes«, 10. II 1934.

¹⁰⁶ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 809/22/67.

sugestijama britanske vlade i da je posle potpisivanja pakta bez Bugarske veoma važno da se parira utisak da je on uperen protiv nje, time što bi se brzo povel pregovori za uklapanje spornih pitanja koja postoje između nje i ostalih balkanskih zemalja. Smatrao je da je u tome postignut uspeh, bar što se tiče Grčke i Turske, jer mu je Maksimos izjavio da će odmah pristupiti pregovaranju za regulisanje spornih finansijskih pitanja s Bugarskom, a Aras je to odobravao i obećao da će pomoći da dođe do sporazuma.¹⁰⁷

Britanski poslanik u Beogradu Nevil Henderson smatrao je da britanska vlada treba javno da podrži Balkanski pakt, kad je on već potpisan. On je ukazivao da je Voterlouov kominike štetan, jer daje materijala onima koji tvrde da je britanska vlada protiv pakta, pa je zato sugerirao da bi bilo dobro da se na jedno pitanje u Donjem Domu dâ odgovor ministra inostranih poslova u kome bi mogla da se kaže koja reč o odobravanju pakta od strane britanske vlade.¹⁰⁸

U Forin ofisu je konstatovano da je bilo neizbežno da atinski kominike bude iskorišćen kao očigledna prednost od strane Venizelističke opozicije u Grčkoj i od strane Bugarske, ali se ništa nije govorilo o Hendersonovoj sugestiji, pa se dobija utisak da je Forin ofis računao sa ovakvim posledicama kad je odobrio da kominike bude objavljen.¹⁰⁹

Na drugoj strani, britanska vlada je nastavila kontakte s Bugarskom. Uoči samog potpisivanja pakta, 8. februara, bugarski poslanik u Londonu Hadži-Mišev, izjavio je Sardžentu da iako ostale balkanske zemlje nisu prihvatile bugarsku ponudu za potpisivanje bilateralnih paktova o nenapadanju, one su u odgovoru izrazile spremnost da posle potpisivanja opšteg balkanskog pakta uzmu u razmatranje pitanje sklapanja bilateralnih paktova s klauzulom o definiciji napadača po modelu Londonskog pakta od jula 1933. godine.

Sardžent je izjavio da britanska vlada shvata razloge zbog kojih Bugarska nije pristupila Balkanskom paktu i da žali što Bugarska i njeni susedi ne mogu da se saglase o formuli koja bi dozvoljavala da i Bugarska prihvati Balkanski pakt, kao što su ostale zemlje. On je izrazio nadu da posle potpisivanja pakta neće prestati traženje ove formule i da će Bugarska nastaviti da ispituje svaki put koji će moći da vodi sporazumevanju između nje i njenih suseda u interesu stabilizacije i bezbednosti na Balkanu.¹¹⁰

Analizirajući brojne komentare u bugarskoj štampi posle potpisivanja Pakta balkanskog sporazuma, savetnik britanskog poslanstva u Sofiji Džon Balfur je izveo sledeće zaključke:

»1. Nema izgleda da se Bugarska priključi paktu, jer je jednodušno ocenjeno da je on uperen protiv Bugarske.

2. Javno mnjenje priznaje da je jugoslovenska vlada učinila sve što je mogla da modifikuje odredbe pakta i uverena je da su Grčka i Turska po-

¹⁰⁷ PRO, FO 434, Southern Europe, Part I, dok. br. 63, str. 220, Voterlouov izveštaj br. 71, Conf, Atina, 15. II 1934.

¹⁰⁸ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1202/22/67, Hendersonovo lično pismo Vansitartu, Beograd, 19. II 1934.

¹⁰⁹ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1240/22/67.

¹¹⁰ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18385, Beleška Sargenta od 8. II 1934.

žurivale njegovo potpisivanje da bi time sprečile svaku mogućnost za jugoslovensko-bugarsko sporazumevanje. Kao potvrda za ovakvu ocenu uzet je član drugi Pakta, koji je predviđao obavezne konsultacije pre svakog političkog sporazuma potpisnica Pakta sa zemljom nepotpisnicom.

3. Za sada ne postoji raspoloženje za opozivanje poteza za izmirenje s Jugoslavijom, koji je u svakom slučaju suviše jak da bi lako mogao da se vrati natrag.

4. Ogorčenje koje se oseća prema Turskoj i Grčkoj, koje može i dalje prejudicirati izgleda za sređivanje otvorenih pitanja sa ovim zemljama, u izvesnoj meri je ublaženo umerenim tonom komentara grčke i turske štampe o držanju Bugarske prema Paktu.

5. Sa zadovoljstvom je primljeno držanje Italije i naročito Engleske. Kominike engleskog poslanika u Atini, dat 9. februara (objavljen 10. II, ž. A.), iskorišćen je da se suprostavi antirevizionističkim izjavama Tituleska izraženim u zdravici na banketu iste večeri.

6. Držanje koje je vlada zauzela prema Paktu naišlo je na široko odobravanje u narodu.

7. U mnogim krugovima se zastupa potreba uspostavljanja diplomatskih odnosa sa SSSR.¹¹¹

Pored iznetog Balfur je pisao da u zvaničnim i drugim političkim krugovima u Sofiji postoji tendencija da se minimalizira značaj Balkanskog pakta i da se traži uteha u saznanju da potpisnice Pakta nisu ni u kom slučaju jedinstvene u pitanju ciljeva koje treba postići. Takođe je postojala nada da Jugoslavija kao potpisnica protiv volje, može odlučiti da napusti Pakt čim joj to interesi budu diktirali. Otuda je ostalo čvrsto uverenje da, iako nije uspela da spreči potpisivanje pakta bez Bugarske, Jugoslavija neće napustiti napore za postizanje bilateralnog sporazuma s njom.¹¹²

Istovremeno, Balfur je izveštavao da mu je Mušanov izjavio da je njegova ponuda za sklapanje bilateralnih paktova o nenapadanju sa susjednim državama još uvek otvorena. Međutim, Balfur je smatrao da od toga ne može da se očekuje ništa, jer su ministri inostranih poslova država-potpisnica pakta — jasno izjavili da pakt o nenapadanju mora da uključi i definiciju agresora koja se sadrži u Londonskoj konvenciji od 1933, koju Bugarska nikada nije prihvatila.¹¹³

Britanski poslanik u Atini Voterlou je u razgovorima s Arasom, Tituleskuom i Maksimosom insistirao na važnosti da Bugarska ne bude ostavljena sama, kao otvorena rana u središtu Balkana. On je akcenat stavljao na neophodnosti panbalkanske saradnje na ekonomskom polju, podvlačeći da

¹¹¹ PRO, FO 371, Southern, General, fasc. 18386, R 1080/22/67, Balfurov telegram br. 3, Saving, Sofija, 16. II 1934. Kar je povodom ovog izveštaja zabeležio da je dobro što jugoslovensko-bugarsko zbliženje nije Paktom ugroženo.

¹¹² Jedan službenik bugarskog Ministarstva inostranih poslova je, čak, tvrdio Balfuru da je Balkanski pakt stvorio novi podstrek za zbliženje između Jugoslavije i Bugarske. Dok je grčko-turski pakt od 14. septembra 1933. to zbliženje omogućio, Balkanski pakt ga je učinio neizbežnim, konstatovao je on. (PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1240/22/67, Balfurov izveštaj FO-u br. 33, Sofija, 17. II 1934.)

¹¹³ PRO, FO 371, Southern, General, fasc. 18386, R 1081/22/67, Balfurov telegram br. 4 Saving, Sofija, 16. II 1934.

će kralj Boris imati slobodnije ruke za jedan politički sporazum, kad bugarski seljak postane imućniji.¹¹⁴

Maksimov je odgovorio da je već obavestio bugarskog poslanika da je spreman da sa Bugarskom potpiše pakt o nenapadanju i uveravao je Voterloua da grčka vlada bezrezervno deli mišljenje britanske vlade da je u opštem interesu da Bugarska bude uvedena u balkansku porodicu i da će on koliko god može raditi na tome.

Na osnovu svih prikupljenih informacija, Balfur je zaključio da nije preporučljivo da britanska vlada pokuša da utiče na Bugarsku da se priključi Balkanskom paktu, jer je zvanično mišljenje u Sofiji da je Bugarska imala dobre razloge što nije pristupila Paktu. Međutim, on je podvlačio da, u želji da ostavi dobar utisak u javnom mnjenju u inostranstvu, bugarska vlada pokazuje da ozlojeđenost zbog potpisivanja Pakta nije uticala na napuštanje napora za traženje rešenja otvorenih pitanja sa svim susedima, te da bi bilo korisno da britanska vlada ohrabri ovakvo njeno držanje.¹¹⁵

Pošto je proučio izveštaje koje je Forin ofis dobio od poslanika u balkanskim zemljama o pregovorima pre potpisivanja Pakta i o reagovanju Bugarske na njegovo potpisivanje, Sardžent je 24. II 1934. zabeležio da smatra da su Bugari u svom taktiziranju postupili dosta grubo, ali da ukoliko više čita izveštaje o pregovorima koji su prethodili paktu, sve više veruje da bi Grci i Rumuni uspeali da isključe Bugarsku, ma kakvu liniju ona usvojila, »jer je primarni cilj Pakta ne balkanska kooperacija, već očuvanje teritorijalnog status quo-a, za kojeg se pretpostavlja da je ugrožen od Bugarske«, te da će sledeći »test iskrenosti« pojedinih vlada uslediti kad one odgovore bugarskoj ponudi za sklapanje bilateralnih paktova o nenapadanju. On je smatrao da bi obostranom dobrom voljom bilo lako da se ovakvi paktovi potpišu, »ali ostale balkanske zemlje su već insistirale da sporazum treba da uključuje i definiciju agresora, a znaju da Bugarska to ne može da prihvati.«¹¹⁶

Sofijski list *Zora* je 19. marta objavio tekst Dodatnog poverljivog protokola uz Pakt balkanskog sporazuma. Ovaj tekst do tada nije bio poznat javnosti ni u zemljama potpisnicama i to je izazvalo uzbuđenje u Bugarskoj. Iz njegovog sadržaja se zaključivalo da je Balkanski pakt uperen uglavnom protiv Bugarske.¹¹⁷ Mušanov je narednog dana pred Parlamentarnom komi-

¹¹⁴ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1193/22/67 Voterlouov izveštaj FO-u br. 71, Atina, 15. II 1934.

PRO, FO 434, Southern Europe, 1934, Part I, dok. br. 63, str. 220.

¹¹⁵ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1343/22/67, Balfurov telegram FO-u br. 7, Saving, Sofija, 26. II 1934.

¹¹⁶ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 958/22/67.

¹¹⁷ AMZV, Bukurešt, 1934, Šebin izveštaj ZB č. 28, od 10. IV 1934. E. Campus piše da je Poverljivi protokol dospao u bugarsku štampu tako što je britanski poslanik u Atini, Voterlou, koji je pre toga bio poslanik u Sofiji, održavao dobre veze s bugarskim poslanstvom i predao tekst Protokola bugarskom atašeu za štampu, a ovaj ga je odmah objavio u »Zori«. Ovo Campus uzima kao indicaciju da je i britanska diplomatija pomagala Venizelističku opoziciju protiv Pakta. (Eliza Campus, *Intelegerea balcanica*, București, 1972, 132). Međutim, iz britanskih dokumenata se ovo ne potvrđuje. Voterlou je izveštavao još 24. februara da je bugarski poslanik u Atini dobio tekst Poverljivog protokola od poslanika u Ankari koji ga je dobio od italijanskog ambasadora u Ankari. (PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1198/22/67, Voterlouov telegram

sijom za spoljne poslove potvrdio da je objavljeni tekst Poverljivog protokola autentičan i objasnio razloge zbog kojih Bugarska nije pristupila Paktu. On je dodao da je Bugarska još uvek spremna da potpiše paktove o nenapadanju sa svim susednim zemljama, ali da oni ne smeju imati duh i implikacije koje karakterišu Pakt balkanskog sporazuma i njegov Dodatni poverljivi protokol. Kao pakt koji bi bio za Bugarsku prihvatljiv, on je značio nemačko-poljski pakt.¹¹⁸ Parlamentarna komisija je usvojila stav da londonska klauzula o definiciji napadača nije prihvatljiva, jer daje mogućnosti za arbitrarnu interpretaciju svakog incidenta, koji bi namerno mogao biti inspirisan sa strane. Mušanov je narednog dana izjavio engleskom poslaniku Bentinku da je bugarska vlada spremna da prihvati i formulu o definiciji napadača koju bi odobrilo Društvo naroda.¹¹⁹

Analiza značaja i dometa Pakta i Hendersonov predlog da ga Velika Britanija »blagoslovi«

Britanska diplomatija nije dobila tekst Balkanskog pakta pre no što je on bio potpisan i objavljen u dnevnoj štampi 10. februara 1934. godine, kao, uostalom, ni druge velike sile. Sledećeg dana, 11. februara, Maksimos je u prisustvu Ruždi Arasa predao engleskom poslaniku Voterlou-u i tekst Dodatnog poverljivog protokola uz Balkanski pakt.¹²⁰ Maksimos i Aras su molili da ovaj dokument treba da se tretira kao strogo poverljivi »porodični aranžman« između zemalja potpisnica Pakta i da on ne sadrži nikakve posebne obaveze sam po sebi, već samo bliže definiše obaveze koje proističu iz osnovnog teksta Pakta balkanskog sporazuma, pa je zato njegov integralni deo. Takođe su ga obavestili da Poverljivi protokol neće biti registrovan kod Društva naroda zajedno s osnovnim Paktom.¹²¹

Dostavljajući tekst Pakta i Dodatnog poverljivog protokola Forin ofisu, Voterlou je dao i prvu analizu. On je kao posebno karakteristično istakao da se pažljivo izbegava svako pominjanje vojnih obaveza, jer je član 3. predviđao da će u slučaju ako nastupi casus foederis, Pakt »proizvesti svoj puni efekat«. Voterlou je ocenio da ovakva formulacija ostavlja mogućnost svakoj potpisnici da poriče obavezu za vojnu intervenciju.¹²² Tu mogućnost po-

FO-u br. 29, Atina, 24. II 1934.) Ovo izgleda sasvim prihvatljivo, jer je poznato da je turska vlada, u sporazumu s ostalim potpisnicama Balkanskog pakta, zvanično uručila tekst Pakta i Poverljivog protokola italijanskom ambasadoru.

¹¹⁸ Misli se na pakt od 26. I 1934. godine kojim su dve strane izjavljivale da neće pribegavati sili u rešavanju spornih pitanja. (Vid. Hans Roos, Polen und Europa, Studien zur Geschichte und Politik, No 7, Tübingen 1957).

¹¹⁹ PRO, FO 371, Southern, General 1934, fasc. 18386, R 1908/22/67, Bentinkov izveštaj FO-u, br. 72, Sofija, 22. III 1934.

¹²⁰ Aras je obavestio Voterloua da će tekst Dodatnog poverljivog protokola biti predat sovjetskom i italijanskom ambasadoru u Ankari i francuskom poslaniku u Beogradu.

¹²¹ PRO, FO 371, Isto, R 896/22/67 i R 915/22/67, Voterlouovi telegrami br. 25 i 27, Atina, 12. II 1934.

¹²² Britanska vlada sve do kraja marta nije bila obavestena o postojanju još dva dopunska protokola, od kojih je prvi regulisao da su potpisnice obavezne na vojnu akciju u slučaju kad nastupi casus foederis, a drugi precizirao koje su granice obuhvaćene garantijama. Otuda i prve ocene nose pečat nedovoljne informisanosti.

tvrdio mu je i Aras prilikom razgovora u Atini. On je, naime, rekao da Pakt u određenim okolnostima nalaže samo obavezu prekidanja diplomatskih i ekonomskih odnosa. Suprotno tome, jugoslovenski i rumunski predstavnici su mu izjavili da je vojna pomoć uključena u obaveze. Na osnovu toga Votterlou je zaključio da je cilj Balkanskog pakta da obezbedi da u određenim okolnostima budu preduzete vojne akcije radi odbrane status quo-a, te da zbog toga predstavlja defanzivnu alijansu za očuvanje postojećih granica država potpisnica.

U pogledu obaveza za pružanje vojne pomoći u slučaju napada jedne vanblokovske zemlje na jednu zemlju potpisnicu, Titulesku je objasnio Votterlou-u da u slučaju da Jugoslavija bude napadnuta od strane Italije same, obaveza za pomoć ne postoji, ali ako napad bude izvršen kroz Albaniju, ili ako se napadu priključi Bugarska, onda ostale potpisnice stupaju u akciju protiv Bugarske ili Albanije, ali i onda ne protiv vanbalkanskog agresora, već samo protiv balkanske zemlje. Votterlou je izrazio sumnju da je to moguće, jer ako Grčka napadne Bugarsku zato što se pridružila italijanskoj agresiji protiv Jugoslavije, teško se moglo pretpostaviti da to istovremeno ne bi značilo i ulazak u rat protiv Italije.¹²³

Pošto su dobijeni tekstovi Pakta i Dodatnog poverljivog protokola, u Forin ofisu su izvršene prve analize. Naročito su značajni stavovi prema političkim ciljevima Pakta. Tako je član drugi osnovnog pakta, koji je obavezivao potpisnice da ne preduzimaju nikakve političke obaveze sa drugim balkanskim zemljama, nepotpisnicama Pakta, bez prethodnog konsultovanja sa ostalim potpisnicama, ocenjen kao instrument za sprečavanje daljeg jugoslovensko-bugarskog zbliženja. Tim povodom konstatovano je da će britanska vlada žaliti ako ova obaveza dovede jugoslovensko-bugarske odnose u stanje kompletnog mirovanja.¹²⁴

Što se tiče mogućnosti pristupanja Bugarske Paktu, ocenjeno je da ona nikad neće moći da prihvati pakt koji bi bio zadovoljavajući za ostale četiri zemlje, jer ne želi da otpiše svoje nade u mogućnost revizije na osnovu Pakta Društva naroda i da je, čak, neizvesno da li bi ona potpisala pakt i pod uslovom da joj bude dozvoljeno da rezerviše svoja prava na reviziju. Tu se pre svega imalo u vidu da se bugarska vlada verovatno da bi mogla da obezbedi povraćaj zapadne Trakije kao rezultat nekog sporazuma s Jugoslavijom.

Grčka tvrdnja da pakt nije uperen protiv Bugarske i da će grčka vlada ponovo pokrenuti pregovore za rešavanje otvorenih pitanja s njom, naišla je na različita mišljenja. Galop je smatrao da je pokretanje pregovora moguće, jer se Grci verovatno nadaju da će se Bugarska posle potpisivanja Balkanskog pakta osetiti izolovanom i biti zato spremnija na popuštanje. Međutim, Kodogan je smatrao da se ne može mnogo verovati grčkim uveravanjima da Pakt nije uperen protiv Bugarske i da će grčko-bugarski pregovori za rešavanje otvorenih pitanja biti pokrenuti. U tom pogledu još odlučniji je bio Sardžent, koji je naglasio da se ne može verovati grčkim uveravanjima, naročito ako se ima u vidu način na koji su oni vodili pre-

¹²³ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1198/22/67, Votterlouov izveštaj br. 71, Atina, 24. II 1934.

¹²⁴ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 18385, R 915/22/67, Beleške Galopa i Kadogana od 13. II 1934.

govore koji su doveli do potpisivanja Balkanskog pakta bez Bugarske i takve sadržine. On je ukazao da je član 2. Pakta simptomatičan za celokupno grčko držanje i da su njegove odredbe jasno usmerene na to da se spreči svako jugoslovensko-bugarsko zблиženje i da se očuva izolacija Bugarske. Sardžent je podvlačio da će bolje moći da se sudi o Paktu kad bude proučen oficijelni tekst Poverljivog protokola, ali da već po onome što se znalo »čitava stvar izgleda da je vrlo loš proizvod« koji može mnogo više da naglašava razlike i sumnjičenja, nego da doprinese duhu saradnje ili da pojača osećanje bezbednosti. On je zaključio da će biti potrebno da se u narednim mesecima pažljivo posmatra efekat koji će Pakt imati na bugarsku spoljnu politiku, naročito prema Nemačkoj i Italiji.

Robert Vansitart je Pakt prekommentarisao samo jednom kratkom rečenicom: »Loše i nazadno delo«. ¹²⁵

Povodom dobijenog obaveštenja da Poverljivi protokol treba da se tretira kao »porodični aranžman« država potpisnica, koji precizira obaveze iz Pakta i da zbog toga neće biti registrovan u Društvu naroda, u Forin ofisu je zaključeno da to predstavlja punu povredu člana 18. Pakta Društva naroda, jer odredbe ovog člana ne mogu biti isključene jednostavnom tvrdnjom da je ovaj veoma važan dokument »porodični aranžman« između potpisnica Pakta, te da shodno odredbama člana 19. Pakta Društva naroda, Poverljivi protokol ne bi obavezivao potpisnice ako ne bi bio registrovan u Sekretarijatu Društva naroda. ¹²⁶

Interesantno je mišljenje koje je o Balkanskom paktu i Poverljivom protokolu izneo poslanik u Beogradu Nevil Henderson. On je takođe smatrao da nema izgleda da će se Bugarska pridružiti Paktu i da njegov značaj treba prosuđivati prema tekstu kakav je bio potpisan između četiri države. Polazeći od toga konstatovao je da Pakt, pod uslovom da ne dođe do napada spolja, obezbeđuje mir na Balkanu, jer Bugarska ne može da poremeti taj mir. Čak i u slučaju napada spolja, od jedne nebalkanske države na jednu od potpisnica Pakta, mir je još uvek zagarantovan unutar Balkanskog poluostrva, odnosno sprečava se da se neka balkanska država pridruži agresoru. »To je glavna vrlina Pakta i ona ni u kod slučaju nije zanemarljiva, čak i sa opšte evropske tačke gledišta«. Prema Hendersonu, to je za Jugoslaviju bila glavna i esencijalna prednost Pakta tim više što ona neće i dalje osećati opasnost od napada Bugarske s istoka u slučaju agresije od strane Italije. ¹²⁷

Kao drugu pozitivnu stranu Pakta Henderson je naveo da Pakt predstavlja udar za italijansku politiku na Balkanu, za koju kaže da je bazirana na principu lovljenja u mutnom i zato je konstantno neodređen faktor u jugoistočnoj Evropi. On je zaključio da je koristan »svaki sporazum koji je sračunat da ograniči italijanske mogućnosti da pravi nedaće na Balkanu«. On je takođe predviđao da ni u Bugarskoj italijanski uticaj ne može da načini preteranu štetu, sem ako Pakt, što je smatrao da zaista ne bi trebalo, definitivno ne spreči poboljšanje jugoslovensko-bugarskih odnosa koji su tako srećno počeli da se razvijaju prethodne godine.

¹²⁵ PRO, FO 371, Southern, General, fasc. 18385, R 915/22/67, Beleške sačinjene u Forin ofisu.

¹²⁶ PRO, FO 371, Southern, General, 1934, fasc. 19385, R 874/22/67, Beleške sačinjene u Forin ofisu.

¹²⁷ PRO, FO 434, Southern Europe, Part I, dok. br. 68, Hendersonov izveštaj br. 34, Conf, Beograd, 19. II 1934.

»Polazeći od ovih prednosti Pakta, kritike dobijaju manju težinu«, zaključio je Henderson i dodao da smatra da bi bilo mudrije odložiti diskusije o Balkanskom paktu (u engleskoj štampi) sve dotle dok ne budu regulisana najvažnija pitanja između Bugarske i njenih suseda, pre svega Jugoslavije i Grčke.¹²⁸

Henderson je potvrđivao mišljenje da je u najvećoj meri neverovatno da će Bugarska u ma kakvim okolnostima pristati da pristupi Paktu koji ne pominje mogućnost revizije mirovnih ugovora i ne implicira eventualne korekture granica. Međutim, on je ukazivao da se, na drugoj strani, isto tako mora priznati da nikakav Balkanski pakt, da bi uopšte nešto vredeo, ne može da izostavi reference za očuvanje postojećih granica, jer on nema drugi *raison d'être*. »Zaista, ako se činjenicama pogleda u oči, esencijalno je da nikada ne može biti istinskog Balkanskog pakta sve dok sve balkanske države nisu spremne da prihvate svoje postojeće granice kao konačne — ukoliko takva reč ikad može da se upotrebi«.

»Polazeći od napred iznetog i od činjenice da je, s obzirom na grčki i rumunski pritisak, nekakav pakt bio neizbežan, iz straha da bi bez njega neposredne posledice bile gore nego s njim, rezultati koji su postignuti su takvi kakvima se moglo nadati. Neshvatljivo je, u stvari, da bi mogla biti izmišljena formula koja bi trebalo ne samo da dozvoli učešće Bugarske, već da zadovolji Tursku i Grčku i da istovremeno vodi ka miru i stabilizaciji na Balkanu u bliskoj budućnosti. I mada zbog izvesnih razloga pakt mora da se kritikuje kao pre nagljen, ne treba da se zaboravi da, s tačke gledišta bugarskog pristupanja, on nije mogao biti drugačiji za jedan neodređen period, a svakako do onog vremena kad bi revizija mirovnih ugovora putem pregovora postala realnost. Sve do tada, ili sve dok tok vremena ne ugasi njene poslednje nade, ja moram ponoviti da je teško poverovati da bi Bugarska ikada htela, ili mogla, da pristupi paktu koji ne vodi, i ne može da vodi, računa o njenim teritorijalnim aspiracijama. U međuvremenu, ostale balkanske zemlje, koje sa zabrinutošću gledaju razvitak u srednjoj Evropi, ne mogu sebi dozvoliti da čekaju«.¹²⁹

Polazeći od ovakve analize Henderson je sugerisao Forin ofisu da bi engleska vlada u svim svojim javnim istupanjima trebalo da pruži srdačnu podršku potpisanom Balkanskom paktu, utoliko ukoliko je uspeo i utoliko ukoliko ne teži da zatvori mogućnosti za razvijanje boljih jugoslovensko-bugarskih odnosa. On je smatrao da, ukoliko bi Bugarska bila razumna, pakt ne treba da sprečava njeno zблиženje s Jugoslavijom. Kao dokaz za to navodio je da je jugoslovenska vlada za vreme pregovora za pakt ne samo održavala uske kontakte s bugarskom vladom, već je učinila sve što je bilo u njenoj moći da »bije bugarsku bitku«, sve dok je to mogla da čini, a da ne žrtvuje interese svojih prijatelja.¹³⁰

Henderson je uputio i privatno pismo Robertu Vansitartu 19. februara u kome je takođe pledirao da britanska vlada dâ svoje odobrenje Paktu, onakovom kakav je, jer je atinski kominike ostavio utisak, bar kod onih koji

¹²⁸ To bi po njemu pojednostavilo položaj Bugarske i ona ne bi više imala vidne razloge za odbijanje da pristupi Paktu i da zauzima stav maltretiranog grešnog jarca.

¹²⁹ PRO, FO 434, kao u nap. 127.

¹³⁰ Isto.

to priželjkuju, da je ona protiv Pakta. On je ponavljao da je Pakt verovatno najbolji koji su balkanske zemlje u datim okolnostima mogle da naprave, jer nema formule koja bi mogla da navede Bugarsku da stupi u njega, pa da zato Pakt, takav kakav je, ide, koliko god je to moguće, u pravcu utopije o balkanskoj uniji, »koja nikad neće postati realnost, sve dok ne osvane dan kada će svaka balkanska zemlja biti zadovoljna onim što poseduje« i da bi čekanje na to značilo odlaganje ad calendas gaecas.

On je ponovo podvlačio svoje uverenje da Pakt neće poremetiti jugoslovensko-bugarske odnose, a ako to učini onda to ne bi bila krivica Jugoslovena, jer kod njih postoji raširen entuzijazam za Bugare kao narod i taj će entuzijazam izdržati udar, jer je zasnovan na vrlo solidnim osnovama i zbog »nekoliko dobrih razloga«. ¹³¹

Poslanik u Bukureštu Palereš se slagao sa Hendersonovim ocenama da bi odlaganje potpisivanja Pakta bilo opasno, jer da je bilo sumnjivo da li uopšte može da se pronađe formula koja bi obezbedila bugarsko pristupanje, a postojala je opasnost da ostale četiri zemlje dok traže tu formulu postanu nesložne, što bi čitav poduhvat dovelo u pitanje.

Ocenjujući potpisani Pakt, onakav kakav je, on je zaključio da njegove prednosti ipak pretežu nad negativnostima, jer ne samo što je oduzeo Italiji mogućnost da rovani na Balkanu, već je i »potpuno uklonio opasnost ruskog napada na Rumuniju«. Ovo poslednje je Palereu sugerisao Titulesku. On je takvo mišljenje obrazlagao time što Turska nikada ne bi pristala da pristupi paktu bez odobrenja Sovjetskog Saveza. On je Palereu pokazao tekst pisma koje je Aras izmenjao sa ostalim potpisnicima Pakta a kojim su priznate turske rezerve u odnosu na SSSR. ¹³² Titulesku je takođe tvrdio da će uskoro biti uspostavljeni diplomatski odnosi između Rumunije i SSSR i da to još više stabilizuje odnose.

Kao na negativnu stranu Pakta on je ukazao na činjenicu što je on učinio Bugarsku nezadovoljnom i uvređenom. Ali i tu on nalazi opravdanje pakta: »Sa situacijom u centralnoj Evropi kakva postoji, četiri zemlje ne mogu biti okrivljene što su konsolidovale svoje interese i obezbedile svoje granice, čak po cenu otuđenja jednog prilično nepopustljivog suseda«. ¹³³

Britanski ambasador u Ankari Persi Loren predao je »aide memoire« o engleskom stavu prema Balkanskom paktu 1. februara 1934. godine, ali je prvi razgovor o tom pitanju imao s Kemal pašom tek 15. februara, kad je bio primljen u prvu audijenciju posle naimenovanja za ambasadora u Turskoj. Kemal paša je izjavio da je proučio pomenuti dokumenat i da je konstatovao da su stavovi britanske vlade vrlo bliski turskim stavovima. Po pitanju Bugarske on je tvrdio da je bilo učinjeno sve što je bilo moguće da ona bude pridobijena za učešće u Paktu; da je kralj Aleksandar tražio od Borisa da predloži prihvatljivu formulu, ali da ovaj nije ništa učinio. Priznavao je da su potpisivanjem pakta učtvero zatvorena najbolja vrata za ulazak Bugarske u njega, ali je podvlačio da je ona sama kriva za to. On je

¹³¹ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1202/22/67, Hendersonovo lično pismo Vansitartu, Beograd, 19. II 1934.

¹³² Ovo je bilo prvi put (I. III) da britanska diplomatija dobije obaveštenje o postojanju ovog dokumenta uz Pakt.

¹³³ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1624/22/67, Palereov izveštaj br. 1055, Conf, Bukurešt, 1. III 1934.

tvrdio da je učešće Bugarske u Balkanskog paktu bilo u njenom sopstvenom interesu, jer bi u tom slučaju ravnopravno učestvovala u konsultacijama zemalja-članica o spoljnopolitičkim pitanjima i mogla neposredno da utiče na zauzimanje stavova.

Na pitanje Kemal paše kakvo je njegovo mišljenje o balkanskom paktu Persi Loren je odgovorio, iznoseći svoje lično mišljenje, da smatra da je potpisivanje pakta, nesumnjivo, »korak u pravom smeru«, ali je dodao da ne vidi kako sve pogodnosti koje Pakt pruža mogu biti obezbeđene, sem ako mu Bugarska ne pristupi. »Bugarsko držanje je velika teškoća, a na drugoj strani ceo balkanski problem je ozbiljan, a on nije prvenstveno od lokalnog interesa«, istakao je Loren, potsećajući da su suprotnosti između balkanskih zemalja ugrožavale mir u čitavoj Evropi i da je zato pacifikacija Balkana od opšteg značenja. On je podvukao da je najbolji način za sređivanje odnosa na Balkanu da to učine same balkanske zemlje bez mešanja velikih sila, koje su na Balkan uvek prenosile svoje suparništvo, i da je otuda pozitivno što je učinjen početni korak.¹³⁴

Izveštaj poslanika iz balkanskih zemalja o odjeku Balkanskog pakta, a naročito Hendersonov izveštaj koji je sadržavao i predlog za izmenu britanskog stava prema njemu, doveli su do široke izmene mišljenja funkcionera Forin ofisa zaduženih za jugoistočnu Evropu.

Povodom Hendersonovog predloga da britanska vlada treba da dâ svoje odobrenje Balkanskom paktu, onakvom kakav je, Galop je zabeležio da je to teško prihvatljivo s obzirom na Voterlouov kominike objavljen u Atini 10. februara i izjave Sajmona u Donjem domu 5. februara, u kojima je jasno stavljeno do znanja da ona ne odobrava sklapanje pakta bez Bugarske.

U pogledu mogućnosti za zaključenje bilateralnih paktova o nenapadanju između Bugarske i članica Balkanskog sporazuma, Galop je zabeležio da za to nema izgleda, ako bi takvi paktovi predviđali uključenje definicije napadača prema Londonskoj konvenciji od jula 1933. godine, zato što su se na bugarskoj teritoriji pripremale oružane bande za upad na teritorije susednih zemalja.

Pozivajući se na Hendersonovu tvrdnju da je Pakt pojačao zaleđe Jugoslavije na istoku i da je ova izvršila predisluciranje svojih vojnih snaga, tako da je glavnina upućena na zapad, Galop je već tada istakao da izgleda moguće da glavni problem u neposrednoj budućnosti bude formiranje italijansko-austrijsko-mađarskog bloka, u kom slučaju bi se Jugoslavija i Rumunija osećale veoma pojačane Balkanskim paktom, jer mogu biti sigurne da će Grčka i Turska blokirati Bugarsku s juga i istoka.¹³⁵ I Kar je, u svojoj belešci od 28. februara, zabeležio da smatra da je suviše kasno za novu izjavu britanske vlade o Balkanskom paktu, jer je Voterlouov atinski kominike bio potpuno odgovarajući i imao dobro dejstvo, pošto je »jedini cilj Pakta, izgleda, da spreči Jugoslaviju da stvori sporazum s Bugarskom iza leđa Rumunije i Grčke.¹³⁶

Međutim, Omali nije bio u potpunosti saglasan s ocenom Kara o cilju Balkanskog pakta. On je također prihvatio gledište da je sprečavanje ju-

¹³⁴ PRO, FO 434, Southern Europe, 1934, Part I, dok. br. 66, Izveštaj Persi Lorena br. 78, Ankara, 16. II 1934.

¹³⁵ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1240/22/67.

¹³⁶ Isto.

goslovensko-bugarskog sporazuma jedan od ciljeva Pakta, ali je izrazio uverenje da je postojalo i stvarno nastojanje balkanskih zemalja da se oslobode od intriga i mešanja velikih sila, što je označio kao pozitivno. Međutim, smatrao je da je bilo moguće da se učini bolja ponuda Bugarskoj da je za to postojala dobra volja. On je zaključio da je Persi Loren pravilno ocenio da Balkanski pakt predstavlja »korak u pravom smeru«, s time što je smatrao da je to pre »teturanje«, nego pravi korak. Iako je priznavao postojanje i pozitivnih strana Balkanskog pakta, on se nije slagao s Hendersonovim mišljenjem da Velika Britanija treba post factum da dâ svoj blagoslov. Ukazivao je da Henderson nije izneo ni jedan konkretan argument u prilog ovakvog postupka, sem da je šteta da se u javnom mnenju proširi verovanje da britanska vlada ne odobrava pakt. »Ako bi mi ma šta trebalo da kažemo, mislim da bi to moralo biti nešto, opširnije nego jedan puki odgovor na pitanje u Donjem domu i objasniti koji aspekti pakta nam izgledaju dobri, a koji loši. Ali, ne mislim da bi bilo pametno da se uplicemo u tolikoj meri. Ako Grčka i Jugoslavija uopšte drže do toga šta mi mislimo, ja sam sklon da mislim da bi izjava koju smo učinili morala da ih natera da osete da moraju da čine stalne i ozbiljne napore da regulišu sva razna pitanja koja uznemiravaju njihove odnose s Bugarskom ako žele da dobiju naše odobravanje. Ako, s druge strane, rizikujući da ispadnemo nedosledni, sada obznanimo da nam pakt u celini izgleda jedna sasvim dobra stvar, one će sigurno smatrati, (...) da nemaju potrebe da se naprežu (...) da odnose s Bugarskom postave na bolje osnove«. ¹³⁷

Dalje je Omali zaključio da su britanska vlada i njeni poslanici u balkanskim zemljama stavljeni u veoma neugodan položaj time što su upoznati s Poverljivim protokolom i da bi bilo bolje da su poslanici odbili da bez vladinog ovlašćenja prime tekst i da su odmah objasnili jugoslovenskoj i grčkoj vladi da nije fer da se od britanske vlade traži obveza da čuva tajnost dokumenta koji predstavlja povredu Pakta Društva naroda. Zato je zaključio da najmanje što britanska vlada može da učini, jeste da im skrene pažnju na čl. 18 Pakta Društva naroda i jasno im kaže da su dužne da i Poverljivi protokol registruju u Društvu naroda. On je smatrao da ni to neće izvući Veliku Britaniju iz neugodnog položaja, jer je veoma verovatno da će Poverljivi protokol nekim načinom dospeti u javnost. ¹³⁸

Najopširniji osvrt u vezi s Balkanskim paktom i Hendersonovim predlogom dao je Orm Sardžent. On je istakao da iz svih izveštaja vidi da je svaki od potpisnika pakta imao različite motive za to, da najveći deo ovih motiva nije javno iznet i da neposredni cilj Pakta nije bio opšta pacifikacija i saradnja na Balkanu, što je engleska vlada sugerisala potpisnicima.

I Sardžent se osvrnuo na Hendersonov predlog da britanska vlada treba da dâ odobrenje Balkanskom paktu. On je podvukao da je stav vlade jasno formulisan u cirkularnom telegramu poslanstvima, koji je saopšten vladama balkanskih zemalja, u kratkom odgovoru ministra inostranih po-

¹³⁷ PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 19386, R 1240/22/67, Omalijeva beleška od 1. III 1934.

¹³⁸ Isto.

slova u Donjem domu 5. II i u Voterlouovom atinskom kominikeu od 9. II, a da iz dobijenih izveštaja proizilazi da nema novih momenata koji bi zahtevali da britanska vlada povuče izjave koje je već dala. Zato je predlagao da se Hendersonu odgovori u tom duhu.

S druge strane, Sardžent se saglasio sa sugestijama Balfura da treba ohrabriti bugarsku vladu da zadrži svoje razumno držanje, koje je zauzela posle potpisivanja Balkanskog pakta. Sardžent navodi: »Mi ne želimo da Bugari odu sa uverenjem, pogrešno izvučenim iz kominikea gospodina Voterloua, da mi smatramo da Bugarska, pošto nije u stanju da se pridruži paktu, u ovom poslu nema da igra nikakvu ulogu. Naprotiv, ona bi pametno uradila da nastavi sa pregovorima za sređivanje njenih političkih i ekonomskih teškoća sa svakim od svojih suseda, posebno sa Grčkom i treba da nastavi da pokazuje zainteresovanost da ostvari svoju želju za potpisivanjem paktova o nenapadanju sa svima«. Predložio je da Balfur bude instruiran da neoficijelno govori s bugarskom vladom u tom smislu, kad i ako okolnosti to dozvole.¹³⁹

Hendersonu je 8. marta upućen odgovor na njegove predloge, u kome je naglašeno da nema nikakvih novih momenata koji bi opravdali povlačenje javno definisanih stavova britanske vlade i da bi takve izjave samo doprinele da se ponovo otvore nepoželjne kontraverze. »Ne bi bilo moguće da se gledište Vlade Njegovog Veličanstva preciznije definiše bez punog ulaženja u detalje Pakta i objašnjenja, koje njegove aspekte ona odobrava, a koje ne. Za ovakvu izjavu ne izgleda da sada postoji prilika, niti smatram da je poželjno da se ona stvara«. ¹⁴⁰

¹³⁹ U tom smislu upućen je 8. marta telegram poslanstvu u Sofiji. PRO, FO 371, Political, Southern, General, 1934, fasc. 18386, R 1240/22/67.

¹⁴⁰ Isto.

S u m m a r y

ATTITUDE OF THE BRITISH DIPLOMACY TOWARDS THE SIGNING OF THE BALKAN AGREEMENT (1933 — 1934)

Živko Avramovski, Ph. D.

On the basis of unpublished British, Yugoslav, Czechoslovakian and German diplomatic documents, the author studies the historical background of the regional pact in the Balkans and the attitude of the British diplomacy. Following the First World War, and especially in the mid twenties, Great Britain supported the tendency towards the pacification of the Balkans and the conclusion of a regional arbitration and guarantee pact. After the signing of the Locarno Guarantee Pact in October 1925, the British government wanted to promote the »Locarno spirit« in the Balkans and the signing of a so-called »Balkan Locarno«. Namely, Britain feared that if it came to a war, Soviet influence might spread and since this was contrary to its political interests in the Eastern Mediterranean, it wanted to prevent it. At the same time, it wished in this way to weaken the predominant French political influence in the Balkans.

The author goes on to present the attitude of the British diplomacy and the mediary role it played during the Balkan Conferences 1930 — 1933, when apart from the question of cooperation in economic, cultural, social, legal and other fields, the possibility of drawing up a Balkan political pact was also considered. Although the delegations taking part in these conferences were unofficial, the British government considered that the intentions of the Balkan conferences corresponded to its political interests, since the signing of a Balkan Pact was in conformance with the British political strategy in Europe and in the Mediterranean. It became actively involved, especially in Belgrade and Sofia in trying to seek out a solution to some of the outstanding issues, the Macedonian question in particular, since the normalization of Yugoslav-Bulgarian relations was a fundamental precondition for the establishment of any sort of regional political cooperation in the Balkans.

After Hitler came to power in Germany, demands were made for a revision of the peace agreements. Under the circumstances, Turkey felt threatened by the possibility of renewed plans for the partitioning of its territory, and thus in the spring of 1933, it took the initiative for the signing of a tripartite pact between Turkey, Greece and Bulgaria. Since Bulgaria refused to sign a pact which would only confirm the existing frontiers, a bilateral Turkish-Greek pact was signed in September. Bulgaria saw this as an attempt to prevent it from ever having any access to the Aegean Sea and

stepped up efforts to establish closer relations with Yugoslavia. The Balkan countries viewed Yugoslav-Bulgarian rapprochement and the possibility of their unification as a threat of Slav hegemony in the Balkans. Therefore, already in the autumn of 1933, Turkey and Romania undertook preparations for a four-power Balkan pact from which Bulgaria would be excluded.

The British government carefully followed the course of these negotiations and insisted that Bulgaria's inclusion in the pact should be considered. Since the Yugoslav government held similar views, British political mediation was carried out mainly through Belgrade. At the time of the final negotiations and the preparation of the draft pact at the beginning of 1934, the Yugoslav government asked the Bulgarian government to propose a formula which would be acceptable to it, so that it could become a signatory of the Balkan Pact. However, instead, the Bulgarian government proposed the conclusion of bilateral non-aggression pact with other Balkan countries. This was considered to be insufficient, and on February 2, 1934 a four-power Balkan Pact was signed in Athens.

After the Pact was signed, the Greek press wrote that the British government had congratulated the signatories, but this was denied by the British envoy who reiterated the British government's view that the pact should not be directed against any country and that it should necessarily include Bulgaria. In fact, the Foreign Office concluded that the pact was worse than had been expected, that its objective was not general pacification and cooperation in the Balkans, but a guarantee of the existing frontiers and that Romania and Greece had made sure that Bulgaria would not be included in the Pact.

The final section of the work is a study of the Balkan Pact and of the Confidential Protocol drawn up by Foreign Office officials and British envoys in the Balkan countries. The view held by the Foreign Office remained mainly negative, i. e. that the Pact was in actual fact, a defensive alliance for safeguarding the existing frontiers and that it prevented further rapprochement between Bulgaria and Yugoslavia. However, the British envoy in Belgrade, Nevil Henderson, considered the Pact to have certain positive aspects, since it prevented inter-Balkan aggression and ensured inter-Balkan peace in the case of aggression on the part of some outside power and prevented any Balkan power joining the aggressor; finally it also represented a blow to the Italian policy of spreading confusion in the Balkans. As regards Bulgaria's non-participation, he was of the opinion that it was quite improbable that Bulgaria would under any circumstances join a pact which did not provide for a revision of frontiers. At the same time, however, he stressed that any Balkan pact — in order to be valid — would have to contain provisions safeguarding the existing frontiers, and that there could be no real Balkan pact unless all Balkan states were willing to accept the existing frontiers as final. Proceeding from this assumption, Henderson suggested that the British government should bless the Balkan Pact such as it was. However, the Foreign Office did not see why the statement made by the British envoy in Athens should be reconsidered and said that given time, the practical value of the Balkan Pact, as signed in Athens, would become clear.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 16

ZAGREB

1983.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

RADOVI 16

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb
AVRAMOVSKI dr Živko, Neznanog junaka 21b, Beograd
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet, Zagreb
BRANDT dr Miroslav, Filozofski fakultet, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 21, Zagreb
KORUNIĆ dr Petar, Filozofski fakultet, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
MITIĆ dr Ilija, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Drago, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PERIĆ dr Ivo, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
RACKO Ljerka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
SUPPAN dr Arnold, Sveučilište, Beč
ŠIMIĆ Lovorka, Krajiška 40, Zagreb